

ISSN 1392-0456 (Print)
ISSN 2029-7181 (Online)
<https://doi.org/10.15823/istorija.2021.123.2>

Istorija / History

2021, t. 123, Nr. 3, p. 45–72 / Vol. 123, No. 3, pp. 45–72, 2021

VYTAUTO
DIDŽIOJO
UNIVERSITETAS
M C M X X I I

Sudėtingi santykiai. Tarptautinė humanitarinė pagalba Lietuvai 1919–1922 m.

Dr. Andrea Griffante

Vytauto Didžiojo universiteto Politikos mokslų ir diplomatijos fakultetas, V. Putvinskio g. 23, LT-44212 Kaunas
El. p. griphusrex@yahoo.it

Anotacija. Ankstyvuoju pokariu Lietuva buvo įtraukta į tarptautinių humanitarinių organizacijų veikimo lauką. Nors Amerikos pagalbos administracija, Amerikos Raudonasis Kryžius ir ledi Murielės Paget misija padėjo palengvinti sudėtingą Lietuvos socialinę padėtį, humanitarinė pagalba Lietuvai buvo teikiama be didesnio užsidegimo. Tai lėmė finansavimo problemos, politiniai veiksniai, taip pat tarptautinių humanitarinių organizacijų tarpusavio konkurencija, ne visada ramūs Lietuvos valdžios ir humanitarinių organizacijų santykiai. Glaudesnių ryšių su vietinėmis institucijomis ir ilgalaikių rezultatų sulaukė tik ledi Paget misija.

Esminiai žodžiai: *humanitarinė pagalba, Amerikos Raudonasis Kryžius, Amerikos pagalbos administracija, ledi Murielės Paget misija, tarpukario Lietuva.*

Abstract. Lithuania was included in the scope of international humanitarian organizations in the early post-war period. Although the mission of the American Aid Administration, the American Red Cross and Lady Murielė Paget helped to alleviate Lithuania's difficult social situation, humanitarian aid to Lithuania was provided without much enthusiasm. This was due to funding problems and political factors, as well as competition between international humanitarian organizations, and not always peaceful relations between the Lithuanian government and humanitarian organizations. Only Lady Paget's mission has had closer ties with local authorities and long-term results.

Keywords: *Humanitarianism, American Red Cross, American Relief Administration, Lady Muriel Paget mission, Interwar Lithuania.*

Humanitarinė pagalba¹ – tai Naujausiųjų laikų viešojo gyvenimo dimensija, paveikusi tiek tarptautinių santykių, tiek žmogaus teisių supratimą. Įkvėpta Apšvietos universalizmo dvasios, nuo pat XVIII a. paskutiniojo ketvirčio humanitarinė pagalba tapo priemone, leidžiančia išreikšti savo paramą nekaltai kenčiančiam *kitam*.² Tačiau, nepaisant jos ištakų, humanitarinė pagalba, kaip vis dažniau įrodo pastarųjų dvidešimties metų humanitarizmo studijos, niekada nebuvo – ir negalėjo būti – *neutrali*. Naujausioje mokslinėje literatūroje pastebima, kad humanitarine veikla užsiimančių veikėjų ypatybės (santykiai su valdžia, veiklos finansavimo šaltiniai, vertybiniai įsitikinimai, genderis ir kt.) itin stipriai paveikė jų pačių priimamus sprendimus, veikimo gaires, tikslus ir veiksmų efektyvumą.³ Kol bendras vertybinis (politinis, idėjinis ar kitokio pobūdžio) sąstatas grindė kelią tarptautinių lojalumo tinklų susikūrimui bei tarptautiniam bendradarbiavimui, vertybiniai skirtumai taip pat suformavo prielaidas atsirasti skirtingas vertybes puoselėjančių humanitarinių veikėjų konfliktams. Kitaip tariant, į humanitarinės pagalbos istoriją tyrėjai ėmė žvelgti kaip į problemišką įvairiųjų ir neretai tarpusavyje priešišku diskursu, materialinių interesų bei praktikų mazgą.

Pirmasis pasaulinis karas ir ankstyvasis pokaris – pasauliui išgyvenant anksčiau neregėto masto netektis, materialinę destrukciją ir įvairių prekių stygių – tapo lūžio tašku humanitarizmo istorijoje. Humanitarinių veikėjų pagalba ne tik tapo gyvybiškai svarbi, bet civilių populiacija palaipsniui virto pagrindiniu pagalbos adresatu. Tarptautinei teisei vis dar nesuformulavus tikslios ir visavertės civilio sampratos⁴, humanitariniai veikėjai per savo veiklą suvaidino pirmaeilį vaidmenį „kuriant“ civilius kaip teisės subjektus⁵.

¹ Finansavimą skyrė Lietuvos mokslo taryba, sutarties Nr. S-MIP-19-48. Projektas įgyvendintas bendradarbiaujant su Vytauto Didžiojo universitetu.

² BARNETT, Michael. *Empire of Humanity: A History of Humanitarianism*. Ithaca: Cornell UP, 2011; SALVATICI, Silvia. *Nel nome degli altri. Storia dell'umanitarismo internazionale*. Bologna: Il Mulino, 2015.

³ LITTLE, Branden. An explosion of new endeavours: global humanitarian responses to industrialized warfare in the First World War era. *First World War Studies*, 2014, Vol. 5, 1, p. 1–16; IRWIN, Julia. *Making the World Safe: The American Red Cross and a Nation's Humanitarian Awakening*. Oxford-New York: Oxford University Press, 2013; MAHOOD, Linda. *Feminism and Voluntary Action: Eglantyne Jebb and Save the Children, 1876–1928*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009; CRETU, Doina Anca. Nationalizing international relief: Romanian responses to American aid for children in the Great War era. *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 2020, Vol. 27, 4, p. 527–547; MÖLLER, Esther; PAULMANN, Johannes; STORNIG, Katharina. *Gendering Twentieth-Century Humanitarianism: An Introduction*. In MÖLLER, Esther; PAULMANN, Johannes; STORNIG, Katharina (eds.), *Gendering Global Humanitarianism in the Twentieth Century: Practice, Politics and the Power of Representation*. Cham: Palgrave Macmillan, 2020, p. 1–32; GREEN, Abigail. Humanitarianism in Nineteenth-Century Context: Religious, Gendered, National. *The Historical Journal*, 2014, Vol. 57, 4, p. 1157–1175.

⁴ DEPERCHIN, Annie. *The Laws of War*. In: WINTER, Jay (ed.). *The Cambridge History of the First World War, vol. 1: Global War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, p. 615; JONES, Heather. The Great War: How 1914–18 Changed the Relationship between War and Civilians. *The RUSI Journal*, 2014, Vol. 159, 4, p. 84–91; PURSEIGLE, Pierre (ed.). *Warfare and Belligerence: Perspectives in First World War Studies*. Boston-Leiden: Brill, 2005.

⁵ CABANES, Bruno. *The Great War and the Origins of Humanitarianism, 1918–1924*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

Nors toks procesas suintensyvėjo karo metais, dar didesnę pagreitį jis įgavo ankstyvuju pokariu, kai naujos ir senos nacionalinės bei tarptautinės organizacijos ėmė vis labiau telkti savo dėmesį ir pastangas į tam tikrų civilių kategorijų, tokių kaip invalidai ir ypač vaikai, šelpimą. Be minėtų veiksmų, tradiciškai paveikiančių įsitraukimą į pagalbos akcijas, akcijų apimtį bei pagalbos adresatų parinkimą, humanitarizmas įgavo ryškesnę *politinį* atspalvį. Viena vertus, humanitarinė pagalba daugelio imta laikyti aktyviaja grupės arba šalies palaikymo priemone. Dar karo metais Belgijos Šelpimo komisiją JAV valdžia buvo pasitelkusi kaip priemonę apeiti paskelbtą neutralumą kovojant su Vokietija. Karui pasibaigus, ne viena humanitarinė organizacija – nuo Amerikos Raudonojo Kryžiaus iki britų „Gelbėkit vaikus“ draugijos – pagalbą suvokė kaip įrankį kovoti su neramumais, galimai kylančiais iš dramatiškos socialinės padėties, be to, ir Vidurio ir Rytų Europos šalims palaikyti stabdant bolševizmo plitimą į vakarus. Kita vertus, ankstyvuju pokariu nuo karo labiausiai nukentėjusių valstybių valdančiosios grupės kreipėsi į tarptautinius humanitarinius veikėjus siekdamos išgauti pagalbos, leisiančios tiek apmąšinti civiliams kilusius sunkumus, tiek pagerinti kariuomenių aprūpinimą, kylant naujiems regioniniams karams.⁶

Analogiška situacija susiklostė ir Lietuvoje. Iš Romanovų imperijos pelenų išdygusią nepriklausomą Lietuvą nuo pat jos pirmųjų dienų kamavo nepakeliami ekonominiai ir socialiniai sunkumai. Šalies politiniu stabilumu rizikavo visame regione ilgai besitęsę kariniai neramumai. Tokiame kontekste tarptautinė humanitarinė pagalba maistu, rūbais, medikamentais ir kt. pasirodė kaip gyvybinga atrama, galinti laikinai palengvinti valstybę užgriuvusią našta bei sumažinti socialinę įtampą, jos pasekmes.

Šiame straipsnyje ketinama glaustai apžvelgti tarptautinės humanitarinės pagalbos teikimo ankstyvojo tarpukario Lietuvai bendrąją eigą. Tyrimo tikslas – perprasti tam tikrus „struktūrinius“ pagalbos aspektus: kur Lietuvos valdžia kreipėsi pagalbos, kaip ir kodėl užsienio humanitarinės organizacijos atkeliavo į Lietuvą, kokia veikla jos vertėsi, kokias reikšmes teikiama humanitarinė pagalba įgijo ir kokie rezultatai buvo pasiekti. Dėmesys bus taip pat sutelktas į tai, kaip susiklostė įvairių humanitarinių veikėjų tarpusavio santykiai, kaip jų „tapatybės“ palengvino ar apsunkino tarpusavio bendradarbiavimą, ryšius su vietinėmis organizacijomis, valstybe.

Analizė ypač fokusuojama į keturias pagrindines organizacijas, į kurias buvo kreiptasi paramos, – Amerikos pagalbos administraciją, Amerikos Raudonąjį Kryžių, Jaunųjų moterų krikščionių asociaciją (*Young Women's Christian Association*) bei ledi Murielės Paget misiją. Tiriama laiko ribos (1919–1922 m.) atitinka bendrą laikotarpį, kai buvo teikiama tarptautinių humanitarinių organizacijų pagalba.

Daugėjant mokslinės literatūros, skirtos humanitarizmui, ir ypač amerikiečių humanitarizmui po Pirmojo pasaulinio karo, tarptautinės humanitarinės pagalbos Lietuvai vingiai vis dar lieka ištirti tik iš dalies. Amerikos Raudonojo Kryžiaus ir Amerikos

⁶ BAUGHAN, Emily; FIORI, Juliano. Save the Children, the humanitarian project, and the politics of solidarity: reviving Dorothy Buxton's vision. *Disasters*, 2015, Vol. 39, 2, p. 129–145.

pagalbos administracijos šelpimu Lietuvai užsiėmė Juozas Skirius, kuris susitelkė į tai, kad lietuvių veikėjai į abi misijas žiūrėjo ne vien kaip į humanitarinės pagalbos šaltinius, bet ir kaip į Lietuvos ir JAV ekonominių ir politinių santykių stiprinimo priemonę.⁷ Panašias išvadas priėjo Estela Gruzdienė, analizavusi amerikiečių humanitarinių veikėjų veiklą Kaune.⁸ Papildomų žinių šių organizacijų veiklos klausimais surinko Aldona Gaigalaitė, aptarusi ankstyvo pokario tarptautinius rėmus, kurių kontekste šios misijos atsirado.⁹ Žymiai mažiau dėmesio sulaukė ledi Murielės Paget misija, kurios veiklą Lietuvoje iš dalies analizavo Andrea Griffante neturtingų vaikų priežiūros institucijų vystymo XX amžiaus pirmojoje pusėje kontekste.¹⁰

Tyrimas buvo atliktas remiantis ne tik Lietuvos, bet ir užsienio archyvuose saugomais dokumentais – Stanfordo Hūverio institucijoje (*Hoover Institution*), Birmingamo universiteto Cadbury mokslo bibliotekoje, Ženevos valstybės archyve bei Nortamptono Smito koledžo (*Smith College*) bibliotekoje JAV.

Užatlantės balsas: Amerikos pagalbos administracija Lietuvoje

Pirmosiomis savo gyvavimo dienomis nepriklausoma Lietuvos valstybė susidūrė su ne vienu stabilumą ardžiusiu veiksnium. Kol skirtingų stovyklų veikėjai vis dar aštriai ginčijosi dėl Lietuvos valstybingumo formų, o kariniai susidūrimai kėlė riziką jaunos valstybės gyvavimui, krašto ekonominė ir socialinė padėtis liko ypač kritinės būklės. Vokiečių okupacijos metai pasižymėjo aršia kolonijine politika – reguliariomis rekvizicijomis, griežtais ekonominio gyvenimo suvaržymais ir vietinės darbo jėgos išnaudojimu.¹¹ Situacija nepagerėjo ir paskelbus nepriklausomybę. Traukiantis vokiečiams, nedarbo lygis miestuose pasiekė 30–50 %, kaimuose – 5–10 %. Šiaulių rajone, kur slinko tiek vokiečių-rusų, tiek Lietuvos-bolševikų frontas, materialiniai nuostoliai buvo didžiuliai. Miestai, tokie kaip Šiauliai, Tauragė ir Kybartai, buvo visai sunaikinti karinių veiksmų. Lietuvos atstatymo komisariato disponuojamais duomenimis, Lietuvos teritorijoje karo metais buvo sunaikinti 13 253 gyvenamieji namai ir 30 680 negyvenamųjų pastatų.¹² Dėl visiško krašto nualinimo Ežerėnų (Zarasų) apskrityje buvo apsėta

⁷ SKIRIUS, Juozas. *Lietuvos užatlantės diplomatija 1918–1929 metais*. Vilnius, 1995.

⁸ GRUZDIENĖ, Estela. 1919–1922 m. Jungtinių Amerikos Valstijų karinių ir politinių misijų veiklos atspindžiai Kauno miesto savivaldybės dokumentuose. *Kauno istorijos metraštis*, 2009, Vol. 10, p. 47–57.

⁹ GAIGALAITĖ, Aldona. *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*. Kaunas: Šviesa, 1999.

¹⁰ GRIFFANTE, Andrea. *Children, Poverty and Nationalism in Lithuania, 1900–1940*. Cham: Palgrave Macmillan, 2019.

¹¹ LIULEVIČIUS, Vėjas G. *War land on the Eastern Front*. Cambridge: Cambridge UP, 2000; BALKELIS, Tomas. *Lemtingi metai: Lietuva 1914–1923 m. Karas, revoliucija ir tautos gimimas*. Vilnius: Tyto alba, 2019.

¹² JOKUBAUSKAS, Vytautas; SAFRONOVAS, Vasilijus; VITKUS, Hektoras; VAREIKIS, Vygantas. *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2018, p. 43.

vos 5–40 % žemių, kuriose buvo sėjama prieš karą, teritorijos. Palyginti su prieškarinio laikotarpio, auginamų galvijų skaičius sumažėjo 75–90 %.¹³

Bendri socioekonominiai rėmai padarė įtaką prastėjančiai sanitarinei situacijai. 1917 m. besitęsiantis rekvizicijų režimas ir laisvos prekybos maistu draudimas sudarė sąlygas Vilniuje įsisiautėti badui. Dėmėtosis šiltinės ir, galimai, ispaniškojo gripo epidemijų proveržiai parkludė miestą ir okupuotą kraštą.¹⁴ Epideminė situacija nepagerėjo ir nepriklausomoje valstybėje. Raupų, dizenterijos ir choleros proveržiai toliau siautėjo.¹⁵ 1919 m. Lietuvą pakartotinai užklupo dėmėtosis šiltinės epidemija. Remiantis turimais (ne visais) duomenimis, tokiais metais tarp civilių buvo užregistruoti 5 302 atvejai. Sergamumas dėmėtąja šiltine tarp repatriantų pasiekė 3–4 %.¹⁶ Kritinės higienos sąlygos taip pat praskynė kelią pilvo šiltinės protrūkiui (2 421 atvejis). Ypač daug rūpesčių kėlė epidemijų protrūkiai kariuomenėje, kur dėmėtoji šiltinė tapo vyraujančia mirties priežastimi ir beveik dvigubai lenkė karinių veiksmų sukeltų mirčių skaičių 1919 m., trigubai – metais vėliau.¹⁷

Tokiame kontekste buvo stokojama ir priemonių tramdyti užkrečiamųjų ligų plitimą, ir medicinos personalo. 1918 m. pabaigoje visoje Lietuvoje dirbo vos 84 gydytojai, iš jų 48 – Vilniaus mieste.¹⁸ Nepaisant grįžusių gydytojų, seselių bei felčerių ir pradėtų organizuoti medicinos kursų¹⁹, bendras medicinos darbuotojų skaičius išliko itin žemas. 1920 m. pabaigoje gydytojų skaičius Lietuvoje vis dar neviršijo 200.²⁰

Intensyvėjantys repatriacijos srautai kėlė dar daugiau papildomų socialinių išbandymų jaunajai Lietuvos valstybei. Be laisvųjų profesijų atstovų, repatriacija sugražino ir didžiulį skaičių išvargintų pabėgėlių, kurie, parvykę į karo nuniokotą šalį, dažnai stokojo tiek būsto, tiek darbo ir pragyvenimo šaltinio. Nepaisant vien humanitarinių šio klausimo aspektų, kuo skubiau pasirūpinti repatriantais atrodė būtina higienos ir viešosios tvarkos sumetimais. Neturėdami kur grįžti, pabėgėliai ilgesniam laikui apsistodavo stotyse ar netoli jų įrengtuose barakuose.²¹ Tai sukeldavo gyventojų nepasitenkinimą, valstybės ir ypač savivaldybių, kurioms jų apgyvendinimo našta atiteko, rūpestį.²² Įrengiant maitinimo punktus palei pabėgėlių grįžimo maršrutus, greitai paaiškėjo, kad

¹³ Socialinio aprūpinimo Lietuvoje istorinė raida (1926 m.?). *Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA)*, f. 928, ap. 1, b. 506, l. 22–23.

¹⁴ URBŠIENĖ, Marija. *Sveikatos priežiūra vokiečių okupuotoje Lietuvoje Didžiojo karo metu*. Kaunas, 1940, p. 32–33.

¹⁵ 1922-03-01 pranešimas apie sanitarinę padėtį Lietuvoje. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 45, l. 19.

¹⁶ STANIONYTĖ-ZUJENĖ, Marija G. *Lietuvos Raudonojo kryžiaus draugija 1919–1944 m.* Kaunas: Naujasis lankas, p. 66.

¹⁷ ŠLIUPAS, Rokas. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus raportas X Konferencijai Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus Genevoje 1921 m. *Medicina*, 1921, 3, p. 80.

¹⁸ URBŠIENĖ, Marija, *op. cit.*, p. 34.

¹⁹ Akušerijos kursuose... *Medicina*, 1920, 1, p. 32; 1919-11-16 Krašto apsaugos ministerijos Sveikatos departamento raštas. *LCVA*, f. 4, ap. 1, b. 1, l. 265–266.

²⁰ 1920-01-24 memorandumas ARK. *LCVA*, f. 1734, ap. 1, b. 4, l. 64.

²¹ 1921-11-17 pranešimas Kauno miesto valdybai. *LCVA*, f. 928, ap. 2, b. 79, l. 8.

²² 1921-11-09 pranešimas Kauno tremtinių punktui. *Ibid.*, l. 9.

turimos maisto atsargos toli gražu nepakankamos.²³ Maža to, pabėgėliai tapo užkrečiamųjų ligų skleidėjais. Nors steigiant karantinavimo postus Lietuvos pasieniuose, kai kuriuose miestuose buvo siekta tiek garantuoti repatriantų tapatybės tikrinimą, tiek sustabdyti užkrečiamųjų ligų plitimo pavojų, vis dėlto tai įgyvendinti ne visada sekėsi efektyviai.²⁴ Blogos izoliavimo įstaigų sąlygos pavertė karantinavimo postus dėmėtosios šiltinės plitimo židiniai.²⁵ Padėtį ir toliau blogino karantinavimo vietų stygius – dėl to pabėgėliai protarpiais buvo įleidžiami Lietuvon dar nepraėjus reikiamam jų izoliavimo laikotarpiui.²⁶ Siekiant pristabdyti užkrečiamųjų ligų plitimą, 1921 m. lapkritį netgi buvo nuspręsta laikinai neįsileisti grįžtančių pabėgėlių į Kauno miestą.²⁷ Vaikai tapo vienu iš labiausiai nukentėjusių visuomenės segmentų. Jų būta ypač daug tarp repatriantų (neretais atvejais – grįžusių be vieno ar abiejų tėvų). Apskaičiuota, kad 1920–1921 m. vargingai gyvenančių ir pagalbos reikalaujančių vaikų skaičius Lietuvoje svyravo, remiantis Lietuvos Raudonojo Kryžiaus (LRK) duomenimis, nuo 60 000²⁸ iki 80 000²⁹.

Vos gimusiai valstybei suvaldyti nestabilią socialinę ir epideminę situaciją buvo itin sudėtinga. Socialinės ir sveikatos apsaugos struktūros, taip pat vietinės administracijos, tebebuvo organizavimosi stadijoje, o finansiniai resursai – nepakankami. Ypatingas priemonės bandyta taikyti didesnės priežiūros reikalaujančių grupių, tokių kaip našlaičiai ir vargingai gyvenantys vaikai, atžvilgiu. Nuo pat karo pradžios Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti (LDNKŠ) buvo suvaidinusi pagrindinį vaidmenį šelpiant lietuvių pabėgėlius tiek Rusijoje, tiek okupuotame Oberoste. Jai netekus savo esminės svarbos po Lietuvos tarybos atsiradimo, 1918 m. Martynas Yčas paskatino LDNKŠ sutelkti dėmesį į našlaičių globą.³⁰ Tačiau ir šiuo atveju apytuštės kasos neleido imtis stambesnio masto šelpimo darbų.

Paryžiaus taikos konferencija, į kurią lietuviai, būdami nepakviesti, išsiuntė Augustino Voldemaro vadovaujamą delegaciją, suteikė progą ieškoti papildomos pagalbos sociositarinei situacijai gerinti. Prancūzijos sostinėje lietuvių delegatai ėmė intensyviai ieškoti ryšių su užsienio humanitarinėmis organizacijomis. Tarp pirmųjų, su kuriomis bandyta susisiekti, buvo Amerikos pagalbos administracija (*American Relief Administration*,

²³ Tremtinių ir belaisvių skyriaus pranešimas Darbo ir socialinės apsaugos departamentui (1919 m.). LCVA, f. 928, ap. 1, b. 1123, l. 20.

²⁴ BALKELIS, Tomas. *The Lithuanian Government and the Return of WWI Refugees to Lithuania, 1918–1924*. In Nick Baron, Peter Gatrell (eds.), *Homelands: War, Population Displacement and Statehood in the East-West Borderlands, 1918–1924* (pp. 74–98). London: Anthem Press, 2004.

²⁵ Ištrauka iš 1922-01-21 Šiaulių miesto tarybos posėdžio protokolo. LCVA, f. 928, ap. 2, b. 116, l. 1; 1921-08-11 Sveikatos departamento pranešimas Obelių karantino viršininkui. LCVA, f. 928, ap. 2, b. 76 (lapai nesunumeruoti).

²⁶ 1921-06-30 Obelių karantino pranešimas Sveikatos departamento viršininkui. *Ibid.*

²⁷ 1921-11-05 Kauno ruožo viršininko aktas Nr. 128. LCVA, f. 928, ap. 2, b. 79, l. 20–21.

²⁸ 1921 m. Lietuvos Raudonojo kryžiaus raportas. LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 27, l. 107.

²⁹ Congrès des Oeuvres de Secours aux enfants des pays éprouvés par la guerre, 2ème séance, 23/9/1921. *Archive de l'Etat de Genève* (Ženeva, Šveicarija, AEG), Archives privées 92.3.22, T Ri 65-3, l. 18–19.

³⁰ 1918-07-01 LDNKŠ protokolas. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (LMAVB)*, f. 70–4, l. 303.

APA). APA buvo įkurta W. Wilsono nutarimu 1919 m. vasario 24 d. Organizacijos, kuriai JAV Kongresas suteikė 100 mln. dolerių biudžetą, valdymas buvo patikėtas būsimajam JAV prezidentui Herbertui Hooveriui, karo metais sukaupusiam didelę patirtį administruojant humanitarinės pagalbos tiekimą. Iš tikrųjų Hooveris buvo vienas pagrindinių 1914–1917 m. veikusių amerikiečių Belgijos Šelpimo komisijos (*Commission for Relief in Belgium*) veikėjų, o 1917–1918 m. vadovavo JAV maisto administracijai (*USA Food Administration*). APA turėjo aiškiai humanitarinį ir politinį užmojų – vežti maistą į karo nualintas Europos šalis ir priešintis bolševizmo bei socialinių neramumų plitimui per humanitarinę intervenciją. Humanitarinį-politinį veiklos pobūdį lydėjo ne mažiau svarbūs komerciniai tikslai – praskinti kelią JAV verslininkams į naujas rinkas, užmegzti ryšius su naujais klientais ir rasti pirkėjų JAV *surplusui*.³¹

Lietuvių sprendimas užmegzti ryšius su APA turėjo tiek humanitarinį, tiek politinį atspalvį. Nors siekiamybė gauti paramą maistu liko pirmą, lietuviai įsitikino, kad vystydami prekybinius ryšius su APA galės parengti dirvą, idant JAV ryžtųsi pripažinti Lietuvą *de jure*. Susitikusi su Lietuvos delegatais, APA preliminariai sutiko nusiųsti į Lietuvą savo komisiją. 1919 m. kovą komisija aplankė Lietuvos miestus ir kaimus, surinko informaciją apie socialinę bei politinę krašto situaciją. Šia proga APA buvo oficialiai įteikti raštai su prašymu tiekti Lietuvai tiek maisto, tiek manufaktūros prekes. Balandžio pradžioje Tomui Naruševičiui Paryžiuje susitikus su APA Vaikų pagalbos skyriaus šefu, pagalbos mastas buvo padidintas – amerikiečiai taip pat sutiko papildyti teikiamą pagalbą vaikams skirtu maistu. Pasirašytos sutartys patvirtino komercinį APA veiklos pagrindą: už tiekiamas prekes Lietuvos vyriausybė privalėjo atsiskaityti JAV verslininkų nurodytomis kainomis. Lietuvos vyriausybei pritrūkus reikiamų piniginių išteklių, APA humanitarinė pagalba netgi tapo skolos objektu.³²

Pagalbos tiekimo pradžioje amerikiečių pagalba buvo nukreipta į dvi pagrindines visuomenės grupes – vaikus ir kariuomenę. Antančiai pasirašius taikos sutartį su Vokietija ir APA oficialiai nutraukus savo santykius su JAV valdžia bei persiorganizavus į privatų APA Europos vaikų pagalbos fondą, šelpimo veikla buvo apribota pagalba vaikams. Pakitęs APA statusas sukėlė lietuviams papildomų rūpesčių. JAV institucijoms nebegalint suteikti paskolos, lėšų rinkimų akcijos Lietuvoje ir užatlantėje tapo pagrindiniu vaikų šelpimo finansavimo šaltiniu. Ribotai surenkamų lėšų apimčiai nepadengiant išlaidų amerikiečių prekėms įsigyti, 1920 m. birželio mėnesį APA laikinai pasitraukė iš Lietuvos. Nors 1920 m. pabaigoje – 1921 m. pradžioje amerikiečių diktuojamomis sąlygomis buvo pasirašyta dar viena sutartis, 1921 m. gegužę APA misija Lietuvoje baigėsi.³³

Neatsižvelgiant į komercinį santykių pobūdį, amerikiečiai tiksliai nustatė normas, turėjusias reguliuoti maisto vartojimą. APA pageidavimu spaudoje pristatytas kaip „dovana“, atgabentas maistas – kuris liko amerikiečių nuosavybe ir ne kartą buvo prastos

³¹ IRWIN, Julia. *Op. cit.*

³² SKIRIUS, Juozas. *Op. cit.*, p. 83, 86.

³³ *Ibid.*, p. 88.

kokybės ar atvežtas mažesniais kiekiais, negu sutarta³⁴ – turėjo būti išdalijamas griežtai laikantis APA išdėstytų nurodymų. Savo pasitarime su Lietuvos atstovais APA įgaliotinis Messingeris pranešė, kad maistas turėsiantis būti išdalytas išimtinai vargšams vaikams iki 15 m. amžiaus, nėščiosioms ir maitinančioms moterims, nedarant skirtumo tarp kaimo ir miesto.³⁵ Kad išvengtų piktnaudžiavimo, maistas, kurį savivaldybės galėjo įsigyti iš Darbo ir socialinės apsaugos ministerijos sandėlių, turėjęs būti gaminamas ir išdalijamas atsižvelgiant į nustatytą maisto normą bei suvartojamas tam skirtuose punktuose – valgyklose³⁶, prižiūrimose Socialinės apsaugos departamento vietinių skyrių arba vaikų šelpimo komisijų.³⁷ Maisto porcijomis, turėjusiomis atitikti 25 % vaiko dienos raciono, buvo pamaitinama iki 50 000 vaikų per dieną.³⁸

Tikrovė ir praktika vis dėlto kiek nutolo nuo teorijos. Ne tik ne visada būta tinkamų materialinių sąlygų nustatytam darbui, bet ir žemesnės pagalbos administravimo grandys bei patys pagalbos gavėjai neretai vadovaudavosi alternatyviomis strategijomis, turėjusiomis įtakos pagalbos akcijos efektyvumui. Viena vertus, kaimo vietovėse pagalbos teikimo organizavimas ėjosi gana sudėtingai. Faktas, kad maistas privalėjo būti valgomas valgyklose, lėmė, jog tenykščius vaikus APA pagalba galėjo vargiai pasiekti žiemą arba tais atvejais, kai atstumas iki maitinimo punktų buvo beveik neįveikiamas.³⁹ Maža to, amerikiečių įvesta maisto išdavimo tvarka pasirodė itin komplikauta. Siekdami gauti APA maistą, darbuotojai privalėjo sudaryti sąrašus, kuriuose būtų išvardyti gavėjų vardai, pavardės, amžius, gyvenamoji vieta, tėvų užsiėmimas, ekonominė situacija, taip pat reikėjo kasdien pažymėti, ar maistas buvo išduotas. Tokių sąrašų nepristačius, maisto tiekimas turėjo būti sustabdytas.⁴⁰ Lietuviai pastebėjo, kad registravimo sistema apsunkina šelpimo eigą ir kompromituoja pačių valgyklų funkcionavimą. 1919 m. vasarą, Kaune kilus protestams prieš tokią tvarką, ne vienas valgyklų darbuotojas išėjo iš darbo. Dėl personalo stokos kelių valgyklų darbas nutrūko kelioms savaitėms.⁴¹

Kita vertus, sudėtingos socioekonominės aplinkybės sudarė sąlygas pažeidinėti valgyklų taisykles. Valgyklų personalas ne kartą naudojosi maistu kaip įrankiu alternatyviems lojalumo tinklams palaikyti. Nors maisto gavėjais taip pat tapo žmonės, melagingai nurodę, kad yra jaunesni, nei yra iš tikrųjų⁴², gerokai dažniau maistas buvo sąmoningai dalijamas reikalavimų neatitinkantiems asmenims.⁴³ Užregistruota atvejų, kai, siekdamas gauti gausesnes maisto porcijas vaikams, juos lydinčios motinos

³⁴ *Ibid.*, p. 83.

³⁵ 1919-05-07 Komisijos prie Socialinės apsaugos ministerijos protokolas. *LCVA*, f. 928, ap. 1, b. 35, l. 170.

³⁶ Maisto naudojimo taisyklės. *Ibid.*, l. 177, 179.

³⁷ VRM įsakymas miestams, apskritims ir savivaldybėms [1919]. *Ibid.*, l. 124.

³⁸ 1919-08-27, Amerikos maisto misijos dovanos. *Ibid.*, l. 181,

³⁹ 1919-11-11 Socialinės apsaugos departamento raštas. *Ibid.*, l. 110.

⁴⁰ Maisto naudojimo taisyklės. *Ibid.*, l. 178,

⁴¹ 1919-07-12 Kauno miesto valdybos protokolas. *LCVA*, f. 928, ap. 1, b. 1123, l. 15.

⁴² 1919-08-17 APA atstovo laiškas. *LCVA*, f. 928, ap. 1, b. 35, l. 120.

⁴³ 1920-02-14 Kauno valdybos nario laiškas Socialinės Apsaugos departamentui. *Kauno regioninis valstybės archyvas (KRVA)*, f. 59, ap. 5, b. 21, l. 24.

popirkinėjo virėjus įvairiomis kaimiškoms prekėmis, pvz., kiaušiniams. Maža to, fiksuota, kad kai kurie virėjai savinasi amerikiečių prekes ir jomis prekiaavo už valgyklų ribų.⁴⁴ Valstybės pareigūnai taip pat nevengė pažeisti APA taisyklių. Nepaisant amerikiečių reikalavimo centralizuotai valdyti maisto skirstymą, kurį laiką maisto partijas leista parduoti kooperatyvams ir įvairioms įstaigoms.⁴⁵ Negana to, APA personalas pakartotinai skundėsi, kad Lietuvos vyriausybė didelius kiekius vaikams skirtų maisto prekių yra panaudojusi kitais tikslais. Visa tai didino amerikiečių nepasitikėjimą vietine valdžia⁴⁶ ir pastiprino įsitikinimą, kad misija Lietuvoje jokių gerų rezultatų neduos.

Sudėtingas sugyvenimas: Amerikos Raudonasis Kryžius Lietuvoje

Teikti pagalbą Lietuvai taip pat sutiko Amerikos Raudonasis Kryžius (ARK), 1919 m. kovą patenkinęs pakartotinį JAV lietuvių išėivijos prašymą. Tačiau ARK įsitraukimas į gelbėjimo akciją Lietuvoje pasižymėjo savitais bruožais, atspindinčiais specifinį šios organizacijos tapatumą ir veikimo pobūdį. Nors prireikus ARK tiekėdavo pagalbą maistu, pagrindinė jo veiklos kryptis buvo sanitarinė pagalba. Nuosekliai tęsiant ypatingą savo tradiciją, ARK dėmesys liko sutelktas į civilių šelpimą, nors ir nevengiant tiekti medicininės įrangos, medikamentų, aprangos bei apavo ir kariaujantiems. Iki JAV įsitraukiant į karą, ARK Europai jau buvo suteikęs apie 1,5 mln. dolerių vertės pagalbos prekių ir dalyvavęs bendrose akcijose su kitais humanitariniais veikėjais. Pavyzdžiui, 1915 m. ARK buvo pradėjęs kampaniją prieš dėmėtąją šiltinę ir tuberkuliozę Serbijoje, bendradarbiaudamas su Rockefellerio fundacija. Jo veikla Europoje liko sufokusuota labiau į higieną negu tiesiog į nukentėjusiuosius nuo karo veiksmų ir po 1917 m. Nemažai dėmesio taip pat buvo skiriama vaikų ir motinų higienos edukacijai. Pagrindinės ARK veikimo kryptys nekito ir ankstyvuoju pokariu, kai civilių (ypač vaikų) šelpimas buvo suvoktas kaip įpilietinimo priemonė kovojant su skurstančios visuomenės politine radikalizacija bei kuriant sanitarinį kordoną aplinkui sovietinę Rusiją.

Nepaisant glaudžių ryšių su JAV valdžia, ARK buvo privati organizacija, kurios veikla ir veiklos mastas nuolat priklausė nuo lėšų rinkimo kampanijų rezultatų. Po didžiulio populiarumo karo metu pokariu ARK tapo vis mažiau finansiškai atsparus. Rezultatas paradoksalus – karo nualintame pasaulyje sparčiai augant palankumui ARK skleidžiamai *raudonojo kryžiaus*, kaip pagalbos priemonės civiliams, idėjai, faktiniai pagrindinio šios idėjos reprezentanto pajėgumai ėmė menkti. Toks faktas, tiesa, neturėtų stebinti. Atslūgstant emocinei angažavimosi bangai, kuria Amerika pasižymėjo karo metais ir

⁴⁴ Pasiskundimai policijai [1920 m. pradžia]. *Ibid.*, l. 35–41; 1919-05-19 komisijos prie Socialinės apsaugos departamento posėdis Nr. 4. LCVA, f. 928, ap. 1, b. 35, l. 173.

⁴⁵ 1919-10-19 Socialinės apsaugos departamento aktas. *Ibid.*, l. 101.

⁴⁶ 1920-07-21 Quinno laiškas Lietuvos pasiuntinybei Londone. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 456, l. 16.

kuri lėmė neregėtą savanorystės bumą, kartu gerokai atslūgo ir aukojamos lėšos.⁴⁷ Esant tokiai situacijai, humanitarinių misijų įgyvendinimo galimybės mažėjo.

Kai ARK sutiko pradėti pagalbos misiją Lietuvoje, finansavimo našta atiteko, kaip ir APA misijos atveju, patiems lietuviams. 1916 m. JAV prezidento W. Wilsono paskelbtos Lietuvos dienos proga lietuvių komitetams buvo pavykę surinkti 175 000 dolerių. Paskyrus 40 000 dolerių sumą lietuvių karo belaisvių reikmėms, likę 135 000 dolerių buvo perduoti ARK.⁴⁸ Nepaisant kai kurių ARK pareigūnų pasisakymų už galimą pradinės Lietuvai skirtos sumos didinimą,⁴⁹ teikiamos pagalbos mastas apsiribojo lietuvių perduotų lėšų vertės medicinine įranga, medikamentais ir maisto prekėmis⁵⁰ bei 116 ARK apmokėtomis medicininių prekių dėžėmis.⁵¹ Nemaža dalis visų pristatytų prekių buvo skirta kariuomenės reikmėms: 5/6 perduota Vidaus reikalų ministerijos Sveikatos departamentui ir Krašto apsaugos ministerijai, vos 1/6 – LRK.⁵²

Dėl pirmųjų amerikiečių veiksmų, ypač atsisakius savo sąskaita padidinti teikiamos pagalbos apimtį, lietuviai liko nepatenkinti. Kodėl atsisakyta, galima iškelti kelias hipotezes – socialines ir politines. Nors ARK atsiųstuose raportuose ne kartą buvo kalbama apie sudėtingą Lietuvos padėtį, vis dėlto tokia padėtis, ARK pareigūnų akimis, pasirodė besanti gerokai ramesnė negu kaimyninėse Latvijoje ir Estijoje. 1919 m. gegužės raporte ARK komisaras pabrėžė, kad šaliai negresia itin didelio bado pavojus ir stebimas tik kai kurių prekių, tokių kaip šviežos daržovės ar balta duona, stygius ligoninėse. Drabužių stoka irgi buvo sąlyginiai nedidelė. Apibendrinant, Lietuvai esą labiausiai trūko organizacinių gebėjimų bei atitinkamą patirtį turinčių specialistų. ARK pareigūnų nuomone, šioje srityje užsienio pagalba ir būtų reikalingiausia. Raporte itin atidžiai vertinama tarptautinė Lietuvos padėtis. Pastebėta, kad komunistinės pajėgos Lietuvoje esančios sąlyginai silpnos, neorganizuotos ir stokojančios ideologinės atspirties, o Lietuvos kariuomenė pajėgi atlaikyti jų spaudimą. Kol ARK pareigūnai pripažino, kad kariuomenės aprūpinimas galės pasitarnauti ją stiprinant, bendra situacija leido daryti išvadą, kad didesnė intervencija esanti visai nereikalinga.⁵³

Bėgant laikui, lietuvių ir amerikiečių pozicijos dėl pagalbos poreikio vis labiau išsiskyrė – virto atvira polemika. Pirmą progą tam suteikė tiekimo problemos 1919 m. birželį, kai siuntos gabenimas į Lietuvą ėmė strigti dėl klaidos, įsivėlusios siunčiant prekes.⁵⁴ Kai siuntos pagaliau pasiekė Lietuvą, prekių skirstymas užsitęsė mėnesius dėl

⁴⁷ IRWIN, Julia. *Op. cit.*

⁴⁸ 1919-07-22 E. P. Bicknellio laiškas Farrandui. *Hoover Institution* (Stanford, JAV, HI), American National Red Cross records (ANRCR), Box 179, Folder 8 (lapai nesunumeruoti).

⁴⁹ 1919-05-01 C. S. Paine laiškas C. Taylor'ui. *Ibid.*

⁵⁰ 1919-05-29 F. W. Bobbett laiškas C. Taylorui. HI, ANRCR, Box 179, Folder 7 (lapai nesunumeruoti).

⁵¹ 1919-06-25 C. Taylor'io laiškas E. P. Bicknellui. HI, ANRCR, Box 179, Folder 8 (lapai nesunumeruoti).

⁵² SKIRIUS, Juozas. *Op. cit.*, p. 89.

⁵³ H. Anderson, „Supplementary Report on Lithuania“ [1919 m. gegužė]. HI, ANRCR, Box 179, Folder 9 (lapai nesunumeruoti).

⁵⁴ 1919-06-17 L. Gozdawos laiškas C. Taylorui. HI, ANRCR, Box 179, Folder 7 (lapai nesunumeruoti).

transportavimo keblumų.⁵⁵ Nepasitenkinimą atsiųstų prekių dalijimo eiga 1919 m. spalį raštu išreiškė ir Lietuvos ministras pirmininkas. ARK tokią kritiką laikė nepagrįsta ir joje išvelgė Lietuvos vidinių politinių stovyklų ginčų atspindį.⁵⁶

ARK sandėlio Kaune atidarymas (antras sandėlis atidarytas Šiauliuose 1920 m. kovą)⁵⁷, siekiant sklandžiau administruoti tiekimą, tarpusavio pasitikėjimo nesugrąžino. Tiesa, tai įrodė, kad tikroji nesantaikos priežastis liko pagalbos Lietuvai dydis.⁵⁸ Savo apsilankymo JAV metu 1920 m. sausį Jonas Vileišis, Jonas Žilius ir Pranas Žadeikis Lietuvos laikinosios vyriausybės vardu įteikė ARK Memorandumą dėl sanitarinės ir maisto padėties Lietuvoje. Memorandume sprendimas riboti pagalbos mastą buvo stigmatizuotas kaip faktiškas nusisukimas nuo šalies, o ši esą lemia politinis veiksnys – tariamas Lietuvos valdžios provokiškas nusistatymas. Skirtingai nuo kitų Vidurio ir Rytų Europos šalių, kurias pasiekė gausus šelpimas, Lietuvoje esą ištiesta pagalbos ranka buvo nedosni, o tiekimo tempas – neadekvatus. Norint palaikyti valstybės nepriklausomybę ir išvengti „raudonojo tvano“, buvusi reikalinga visokeriopa pagalba: medicininė įranga ligoninėms, maistas vaikams, medikamentai kariuomenei, apranga, medicinos personalo rengimas ir t. t. Be to, greta pastabų apie nepakankamą tiekiamos pagalbos dydį, buvo kritiškai įvertintas ir šelpimo pobūdis. Atsižvelgdami į tai, kad pagrindinė su maistu susijusi problema Lietuvoje yra ne jo trūkumas, bet aukšta maisto prekių kaina, ir kad jo kaina Lietuvoje likusi visgi mažesnė negu JAV, Memorandumo autoriai pabrėžė, kad tikslingiausia būtų maistą ne vežti, o pirkti vietoje. Vadovaudamiesi tokiu įsitikinimu, Memorandumo autoriai prašė atsiųsti pinigine pagalbą (1 mln. dolerių) ir profesionalaus personalo.⁵⁹

Griežtai atsisakiusi suteikti papildomos pagalbos pinigais, ARK vadovybė apsvarstė naujos intervencijos galimybes.⁶⁰ Tiesa, amerikiečių dokumentai patvirtina, kad pagrindiniai motyvai, padarę įtaką santūriam humanitarinės pagalbos Lietuvai dydžiui, buvo iš esmės politiniai. Jau 1920 m. sausio antrojoje pusėje Kaune besidarbuojantis ARK kapitonas L. W. Hendersonas savo laiške pastebėjo, kad amerikiečių organizacijos pastangomis ir lėšomis į Lietuvą atplaukė nemažai prekių kariuomenės aprūpinimui. Tačiau pastarojo meto įvykiai esą šiek tiek pakeitė kontekstą ir pagalbos poreikį. Faktas, kad „[...] lenkai ir latviai perėmė postus bolševikų fronte“, iš esmės buvo palengvinęs lietuvių padėtį ir atitinkamai sumažinęs jų kariuomenės aprūpinimo poreikį. Tokiomis aplinkybėmis, Hendersonas rašė, amerikiečių pagalba pasirodė reikalingesnė arčiau fronto, kad ir nepaneigiant Kauno logistinės svarbos.⁶¹ Strateginius apmąstymus papildė

⁵⁵ 1919-07-21 C. S. Paine laiškas C. Tylorui. HI, ANRCR, Box 179, Folder 9 (lapai nesunumeruoti).

⁵⁶ 1919-11-10 E. P. Bicknell'io laiškas Rossui. HI, ANRCR, Box 179, Folder 8 (lapai nesunumeruoti).

⁵⁷ „Narrative to accompany Statistical Report for Dec. 1920“. HI, ANRCR, Box 180, Folder 3 (lapai nesunumeruoti).

⁵⁸ 1919-12-01 E. W. Ryano laiškas E. P. Bicknellui. HI, ANRCR, Box 179, Folder 21 (lapai nesunumeruoti); 1920-01-01 A. M. Hervey laiškas E. W. Ryan'ui. *Ibid.*

⁵⁹ Memorandum for the American Red Cross on the Sanitary and Food Situation in Lithuania (1920 m. sausis). HI, ANRCR, Box 179, Folder 10 (lapai nesunumeruoti).

⁶⁰ 1920-02-12, R. E. Olds laiškas F. P. Keppelui. *Ibid.*

⁶¹ 1920-01-21 L. W. Hendersono laiškas E. W. Ryanui. *Ibid.*

kritiškas požiūris į Lietuvos vidaus politiką. Didelį įspūdį ARK pareigūnams padarė 1920 m. vasarį vykęs Kauno įgulos maištas, kurio metu buvo nužudytas amerikiečių karininkas Samuelis J. Harrisas. Pabrėždamas socialinį maišto pobūdį („Jau keletą mėnesių kariškiai negauna atlyginimo, yra labai menkai maitinami [...]“), Lietuvoje tarnaujantis ARK leit. W. S. Bensonas pastebėjo, kad Lietuvos kariuomenėje esą nepalankios nuotaikos amerikiečių atžvilgiu sparčiai paplito. Taip esą įvyko dėl piktavališko valdžios poelgio: atlyginimų išmokėjimo atidėliojimas buvo paaiškintas tuo, kad visos lėšos panaudotos išmokant atlyginimus „amerikiečiams ir britams“. Maištas, tęsė Bensonas, pasieksiantis savo tikslą – kariuomenė gaus atlyginimus ir bus padidintas maisto racionas, tačiau nestabili šalies ekonominė padėtis negalėsianti apsaugoti nuo panašių įvykių ateityje.⁶²

Dar didesnę susirūpinimą dėl vidaus padėties išreiškė ARK įgaliotinis Baltijos šalyse plk. E. W. Ryanas. Atsiliepdamas apie Memorandumo turinį, Ryanas akcentavo, kad esama dviejų veiksnių, dėl kurių ARK rizikuoja misija Lietuvoje. Viena vertus, Kauno įgulos maištas Ryanui pasirodė kaip bendros neramios padėties šalyje atspindys. Nerimą kėlė paplitę smurtiniai įvykiai ir didėjanti įtampa su Lenkija. ARK įgaliotinis situaciją įvertino taip rimtai, kad suintensyvėjusių neramumų atveju savo ARK darbuotojams nurodė evakuotis į Rygą arba Varšuvą. Antra vertus, Lietuvos vyriausybė ir LRK neįkvėpė pasitikėjimo. Su tokiais „nepatikimomis institucijomis“, teigė Ryanas, negali būti pagrindo bendradarbiavimui. Nepaisant ARK pastangų šelpti civilius ir aprūpinti kariuomenę, lietuvių logistikos organizavimas vertintas kaip visiškai nepatenkinamas. Praėjus pusei metų nuo jų tiekimo, 1920 m. kovą, 25 000 dolerių vertės prekės esą vis dar liko neišdalytos sandėliuose. Jo galva, tai vertė laikyti papildomos pagalbos tiekimo prašymus nepriimtinus.⁶³ Savo kaltinimus Lietuvos vyriausybei (dėl neorganizuotumo, siekio išgauti pinigų ir naudojimosi užsienio veikėjais kaip atpirkimo ožiu, dėl jos organizacinių ir politinių trūkumų) Ryanas kartojo ir vėliau, prieidamas prie išvados, kad „[...] čia yra faktiškai neįmanoma nieko nuveikti“. Ne tik piniginė pagalba esą žūtbūt vengtina, bet ir apskritai bet kokia materialinė pagalba turėsianti būti teikiama labai apdairiai, apsisaugant nuo galimo Lietuvos valdžios naudojimosi ja komerciniais tikslais.⁶⁴ Savo kritišką požiūrį į Lietuvą Ryanas ir vėl pakartojo kitame laiške R. E. Oldsui kovo viduryje. Komentuodamas bendrą situaciją Baltijos šalyse, Ryanas išreiškė susirūpinimą dėl gandų apie galimą Lietuvos vyriausybės ir Vokietijos slaptą susitarimą, leidžiantį Vokietijos pajėgoms naudoti Lietuvos teritoriją stipresniam pasipriešinimui sovietinei Rusijai. Maža to, jis dar kartą pabrėžė, kad būtent Lietuvoje ARK pasitinkama su didžiausiu nepasitenkinimu. To priežastimi įvardijo tai, kad ARK veikla esą sutapatinama su amerikiečių legiono. Visus minėtus veiksnius sudėjus, Lietuva pasirodė Ryanui kaip pavojingas ir ne iki galo suprantamas politikos ir įvairių veikėjų ambicijų razginys, kurio

⁶² 1920-02-26 W. S. Benson laiškas E. W. Ryanui. *Ibid.*

⁶³ 1920-03-01 E. W. Ryano laiškas R. E. Oldsui. *Ibid.*

⁶⁴ 1920-03-08 E. W. Ryano laiškas R. E. Oldsui. HI, ANRCR, Box 179, Folder 15 (lapai nesunumeruoti).

veiksmų „[...] joks gyvas žmogus negali numatyti“⁶⁵. Nors Lietuvos, kaip „Vokietijos provincijos“, įvaizdis ir toliau išliko ARK vidaus susirašinėjime⁶⁶, amerikiečiai atvirai atskyrė operacijų lauką Lietuvoje nuo operacijų Latvijoje ir Estijoje dėl kitos priežasties. ARK įgaliotinio Europoje pavaduotojo K. Emersono nuomone, Lietuvos ir Lenkijos politiniai santykiai „[...] galimai sudaro skirtingas prielaidas, į kurias atsižvelgiant veikla gali būti vykdoma šioje teritorijoje“⁶⁷. Konkrečiai tai reiškė, kad humanitarinė pagalba Lietuvai turėjo būti derinama atsižvelgiant ne tik į faktinius šalies poreikius, bet ir į jos politinius santykius su Lenkija.

Nestebina, kad ARK santykiai su Lenkija bei dosnus finansavimas jai, kaip pagrindinei antibolševikinės stovyklos valstybei, sustiprino lietuvių nepasitikėjimą ARK. Jau 1920 m. balandžio antroje pusėje LRK pasiskundė, kad atskiro ARK padalinio nebuvimas Lietuvoje ir „priklausomybė“ nuo Varšuvos ir Rygos padalinių esą „sukelia tam tikrą įtarimą apie organizacijos [ARK, – A. G.] darbo nešališkumą“⁶⁸. Į priekaištus amerikiečiai atsakė, kad jų sprendimai nulemti išimtinai logistinių sumetimų⁶⁹. Tačiau ir to nepakako. Lietuvių įtarimus ARK dėl lenkų įtakos dar labiau stiprino būtent Lietuvai teikiama pagalba, kurios mastas esą atspindėjo tam tikrą šaliai priešišką hierarchiją: „Dėlei įsivyravimo lenkų įtakos Amerikų Raud. Kryžiuje jis yra labai šykštai šelpęs ir šelpia Lietuvą“, – kritikavo Lietuvos atstovai JAV.⁷⁰

Bendras klimatas vis dėlto nemažino lietuvių spaudimo. Naujas pagalbos prašymas atsidūrė ant ARK stalo 1920 m. pavasarį. Kovo pradžioje LRK kreipėsi į Tarptautinį Raudonojo Kryžiaus komitetą (TRKK) prašydamas padėti išmaitinti 40 000 vaikų bei įrengti vaikų ligoninę su mažiausiai 30 lovų.⁷¹ Mėnesio pabaigoje TRKK pasiekė dar vienas prašymas: pagelbėti tiek kariuomenei, tiek civiliams, LRK kovojant su užkrečiamosiomis ligomis, atsiunčiant dezinfekavimo priemonių ir personalo.⁷² Prašymą perdavus Raudonojo Kryžiaus draugijų lygos (RKDL) valdybai, ši savo ruožtu kreipėsi į ARK kaip į vienintelę organizaciją, galinčią ištiesti pagalbos ranką konkrečiomis priemonėmis.⁷³ Perdavus pagalbos prašymą Ryanui⁷⁴, toks prašymas tik sustiprino amerikiečio pulkininko įsitikinimą LRK nepatikimumu ir piktnaudžiavimu. Remdamasis savo turimais duomenimis, Ryanas pranešė ARK valdybai, kad šalyje joks epideminis protrūkis nevyksta ir jokios specifinės priešepideminės pagalbos šalis nereikalaujanti.⁷⁵

⁶⁵ 1920-03-12 E. W. Ryano laiškas R. E. Oldsui. HI, ANRCR, Box 179, Folder 22 (lapai nesunumeruoti).

⁶⁶ Plg., pvz., 1920-03-19 K. Emersono laiškas F. P. Keppelui. HI, ANRCR, Box 179, Folder 23 (lapai nesunumeruoti).

⁶⁷ 1920-03-26 K. Emersono laiškas E. W. Ryanui. *Ibid.*

⁶⁸ 1920-04-21 LRK laiškas ARK. LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 14, l. 65.

⁶⁹ 1920-04-25 ARK laiškas J. Vileišiui. LCVA, f. 656, ap. 3, b. 137, l. 113.

⁷⁰ 1920-03-18 Lietuvos atstovybės JAV pranešimas LRK. LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 14, l. 85.

⁷¹ 1920-03-05 LRK laiškas TRKK. LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 12, l. 12.

⁷² 1920-03-27 LRK prašymas TRKK. HI, ANRCR, Box 179, Folder 8 (lapai nesunumeruoti).

⁷³ 1920-04-24 RKDL laiškas ARK. *Ibid.*

⁷⁴ 1920-04-30 W. E. Rappardo laiškas R. E. Oldsui. HI, ANRCR, Box 179, Folder 10 (lapai nesunumeruoti).

⁷⁵ 1920-05-13 E. W. Ryano telegrama. *Ibid.*

Nors iki 1920 m. pabaigos Lietuvos kariuomenė liko pagrindine kuklios ARK teikiamos pagalbos gavėja, tačiau pagalba, kad ir nedidelė, pasiekė ir civilius. Kaip ir santykių su APA atveju, ARK pagalbos tiekimo ir administravimo įvesta tvarka, amerikiečių diktuotos sąlygos paliko lietuvius „pavaldžiu“ gavėjų pozicijoje. ARK šelpimo tvarka ne kiek skyrėsi nuo APA. Pagal pateiktus nurodymus, atgabentos prekės privalėjo būti administruojamos centralizuotai. O regioniniai komitetai turėjo skirstyti prekes griežtai laikydamiesi išdalijimo normų.⁷⁶ Be ligoninėms skirtos medicininės įrangos, amerikiečiai išsiuntė į Lietuvą batukų ir audinių vaikų drabužiams siūti. Besikartojančius skundus dėl pagalbos apimties ir vėl lydėjo kritika dėl pagalbos gavėjų registracijos procedūrų. Už kiekvieną prašantį vietinė komisija turėjo užpildyti anketą, nurodyti gavėjo amžių, gyvenamąją vietą, tėvų užsiėmimą, šeimos narių skaičių bei turtinę padėtį.⁷⁷ Dėl sudėtingo duomenų surinkimo (beje, ir dėl Kauno miesto institucijų koordinavimo spragos⁷⁸) registravimo procedūros Kaune užtruko ilgiau negu mėnesį.⁷⁹ Nepasitenkinimą sukėlė ir ARK draudimas – netikrinti atgabentų dėžių turinio. Ne kartą pasirodė, kad atvežti daiktai, jų skaičius neatitiko deklaruotųjų.⁸⁰ 1920 m. rugsėjį ARK atvežtos gelumbės vaikų paltams siūti kokybė buvo apgailėtina – tinkama siūti gelumbė, regis, buvo supainiota su „pusiau supuvusia“ ir faktiškai netinkama naudoti.⁸¹

Lietuvių ir amerikiečių tarpusavio santykių pagerėjimas pastebimas tik 1920 m. vasarą. Permainas paskatino keletas veiksnių. Birželio 17 d. Kaune kilo didžiulis gaisras, kurio metu sudegė daugiau kaip 300 namų. Reaguodamas ARK iš karto įsijungė į pagalbą, išdalydamas nukentėjusiems rūbų ir patalynės bei įrengdamas jiems laikiną apgyvendinimą miesto rotušėje, bažnyčiose ir turgaus pastatuose.⁸² ARK parodytas rūpestis greitai padidino vietinių gyventojų pasitikėjimą amerikiečiais. Posūkį neva taip pat paskatino liepos 12 d. pasirašyta taika su Sovietų Rusija. Reikšdamas pasitenkinimą pasiektu tikslingu lietuvių rezultatu, Ryanas apgailestavo, kad delsdama pripažinti Lietuvos nepriklausomybę Lenkija kenkianti regiono stabilumui. Priežastis buvo vėlgi strateginė. Ryanui rūpestį kėlė faktas, kad naujai geopolitinei situacijai „nukirtus“ bendrą latvių ir lenkų frontą prieš Rusiją, susiformavo bendra erdvė, jungianti Rusiją ir Vokietiją per Lietuvą, galėsiančią padaryti lemiamą įtaką viso regiono ateičiai. Neigiamas Lenkijos nusistatymas ir nuolat įtempti santykiai su Lietuva esą galėjo sudaryti prielaidą vis didesniai Rusijos įsitraukimui į regiono politiką.⁸³

⁷⁶ 1919-04-11 E. P. Bicknellio laiškas C. S. Paine. HI, ANRCR, Box 179, Folder 7 (lapai nesunumeruoti); 1919-04-29 J. Savickio laiškas C. S. Paine. *Ibid.*

⁷⁷ 1920-01-26 Kauno miesto valdybos aplinkraštis. KRVA, f. 59, ap. 5, b. 33, l. 61.

⁷⁸ 1920-01-28 Socialinės apsaugos departamento raštas Kauno miesto valdybai. *Ibid.*, l. 32; 1920-01-28 Kauno miesto valdybos laiškas Vaikelio Jėzaus prieglaudai. *Ibid.*, l. 60.

⁷⁹ 1920-03-06 Kauno miesto valdyba pranešimas Milicijos I Nuovados viršininkui. *Ibid.*, l. 20.

⁸⁰ Pranešimas Sveikatos departamento direktoriui, be datos [1920 m.]. LCVA, f. 380, ap. 1, b. 42, l. 23.

⁸¹ 1920-09-30 Socialinės apsaugos departamento laiškas Kauno miesto valdybai. KRVA, f. 59, ap. 5, b. 32, l. 47.

⁸² Narrative to accompany Statistical Report for Sept. 1920. HI, ANRCR, Box 180, Folder 3 (lapai nesunumeruoti).

⁸³ 1920-07-13 E. W. Ryano laiškas R. E. Oldsui. HI, ANRCR, Box 179, Folder 25 (lapai nesunumeruoti).

Geresni abipusiai santykiai lietuviams vis dėlto nereiškė lengvesnės prieigos prie ARK šelpimo. 1920 m. pabaigoje Vidurio ir Rytų Europos šalių palaikymo ir spaudimo grupės Amerikos Vidurio Europos asociacijos (*American Mid-European Association*) prezidentas R. J. Caldwellis, su kuriuo JAV lietuvių išeivija jau kurį laiką bendradarbiavo, kreipėsi į ARK pareiškdamas, kad Kaune esama tūkstančių badaujančių, besiblaškančių neprižiūrimų vaikų, kuriems reikalinga kuo skubesnė humanitarinė pagalba.⁸⁴ ARK vadovybė bei atstovai Lietuvoje šio Caldwellio pareiškimo patikimumą paneigė.⁸⁵ Pagrindo padidinti ARK teikiamos pagalbos Lietuvos vaikams nebuvimą ARK dar kartą pabrėžė ir Lietuvos pasiuntinybės JAV sekretoriui M. Vinikui.⁸⁶

Didesnį ARK rūpestį sukėlė 1920 m. pabaigoje – 1921 m. pradžioje dėmėtosios šiltinės plitimas ir choleros protrūkis Kaune.⁸⁷ Nuo pat 1920 m. gruodžio pradžios į Kauną buvo išsiųsti 6 medicinos darbuotojai utinėms procedūroms vykdyti ir papildomų dezinfekavimo priemonių.⁸⁸ Kovai su cholera ARK parengė skiepijimo kampaniją. Pasinaudodama erdviniu protrūkio ribotumu ir mėgindama išvengti epideminio ligos plitimo prasidėjus pavasariui, ARK parūpino tris dezinfekavimo kameras⁸⁹, nupirko 100 000 vakcinų partiją nuo choleros, dėmėtosios ir vidurių šiltinės. Kampanijos metu buvo skiepijama kariuomenė ir Kauno gyventojai.⁹⁰ Tai buvo vis dėlto išimtinis atvejis. Stabilizuojantis bendrai politinei situacijai šalyje ir iki pat misijos pabaigos 1922 m., ARK pagrindinis dėmesys buvo sutelktas į vaikų sveikatos apsaugą. Lėšų priskyrimą tokiai reabilitacijos veiklai ARK suvokė kaip galimai apeinančią įvairių vietinių veikėjų piktnaudžiavimą ir neišvengiamai sulauksiančią ilgalaikių rezultatų.

Beieškant papildomos pagalbos

Mažesnė sėkmė lydėjo bandymus pasikviesti į Lietuvą atskirą Jaunųjų moterų krikščionių asociacijos (*Young Women's Christian Association, JMKA*) misiją. JMKA pasižymėjo gerokai kitokia nei ARK ir APA istorija ir tapatumu. Atsiradusi 1855 m. Londone, vykstant industrinei revoliucijai, ši organizacija sporto ir fizinės veiklos palaikymo ir skatinimo veiklą suvokė kaip atsaką į modernios visuomenės iššūkius ir laikė tai krikščioniškųjų vertybių skleidimo tarp merginų bei jaunų moterų forma. Dėl savo ekumeninės dvasios ir patrauklios filosofijos JMKA nacionaliniai skyriai ėmė plisti dar

⁸⁴ 1920-12-03 R. J. Caldwellio laiškas R. E. Oldsui. HI, ANRCR, Box 179, Folder 10 (lapai nesunumeruoti).

⁸⁵ 1920-12-22 R. E. Oldso laiškas R. J. Caldwelliui. HI, ANRCR, Box 179, Folder 11 (lapai nesunumeruoti); 1921-01-10 E. W. Ryano laiškas R. E. Oldsui. *Ibid.*

⁸⁶ 1920-12-11 E. P. Bicknellio laiškas M. Vinikui. *Ibid.*

⁸⁷ 1921-02-01 E. W. Ryano laiškas K. Emersonui. *Ibid.*

⁸⁸ Narrative to accompany Statistical Report for Dec. 1920. HI, ANRCR, Box 180, Folder 3 (lapai nesunumeruoti).

⁸⁹ ARK dovanos įteiktos Sveikatos Departamento įstaigoms (referatas) (1922-07-24). LCVA, f. 380, ap. 1, b. 42, l. 2.

⁹⁰ 1921-02-18 E. W. Ryano laiškas C. A. Lakemanui. HI, ANRCR, Box 179, Folder 11 (lapai nesunumeruoti).

XIX a. antrojoje pusėje. Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, naujos misijos į karo nualintus regionus buvo siunčiamos turint išslyk du tikslus: pakelti galimai „nusmukusią“ ar „nusmukiančią“ jaunuomenės moralinę laikyseną ir skinti kelią organizacijai prigyti naujose teritorijose. Kitaip tariant, buvo siekta ne tik moralinės reabilitacijos, bet ir pastovių struktūrų įkūrimo.⁹¹

Pirmaisiais 1919 m. mėnesiais grupė JAV lietuvių kreipėsi į kanadiečių kilmės visuomenės veikėją Laurą Gozdawą de Turczynowicz, prašydami jos daugiau išsiaiškinti apie galimybes gauti papildomos humanitarinės pagalbos iš užatlantės. Ji, buvusi operos dainininkė, ištėkėjusi už lenkų grafo Stanisławo Gozdawos de Turczynowicziaus, persikėlė iš Lenkijos į JAV vėlyvą 1915 m. rugsėjį. Tarp Amerikos humanitarų Gozdawa tapo žinoma 1918 m., kai, siekdama pagelbėti gilią humanitarinę krizę išgyvenančiai Lenkijai, subūrė grupę lenkų kilmės JAV slaugytojų savanorių „Pilkosios samarietės“, kaip šios grupės narės plačiai vadintos, buvo išsiųstos į Lenkiją kaip pagalbinis sanitarinis personalas, globojamas APA ir JMKA.⁹² Į JMKA Gozdawa kreipėsi ir pagalbos Lietuvai klausimu. Organizacijai sutikus ištirti situaciją Lietuvoje, Gozdawa ir JMKA atstovė Mary Lahtrop Benton kartu su diplomatinę tarnybą Amerikoje tuo metu atlikinėjusiu Kaziu Pakštu išplaukė iš JAV 1919 m. kovą. Trumpam sustojusios Paryžiuje, kur Lietuvos delegacija iškėlė svečių garbei puotą, balandžio 11 d. Gozdawa ir Benton atvyko į Lietuvą. Savo viešnageš metu jos susitiko su valdžios atstovais (taip pat su ministru pirmininku Mykolu Sleževičiumi) ir įvertino socialinę situaciją miestuose. Pritarusi, kad Lietuvai reikalinga pagalba, Benton savo baigiamajame raporte pabrėžė, jog JMKA galėsianti užsiimti sanitarinės pagalbos teikimu, higienos pamokų vedimu bei jaunimo mokymo ir laisvalaikio organizavimu.⁹³ Grįžusi į JAV, pati Gozdawa įteikė JMKA vadovybei prašymą suteikti 100 000 dolerių dydžio finansavimą misijai Lietuvoje pradėti.⁹⁴ Nors iš pradžių numatyta, kad misija savo veiklą galės pradėti 1919 m. liepos mėn.⁹⁵, planas nebuvo laiku įgyvendintas. Galima spėti, kad jo atidėjimą lėmė virtinė faktorių. Po vizito Lietuvoje Gozdawa grįžo į JAV su Lietuvos diplomatinio pasu ir gavo įgaliojimą koordinuoti lėšų rinkimą humanitariniam darbui Lietuvoje kaip oficiali LRK atstovė.⁹⁶ Neišvengiamai JMKA misijos rengimo klausimas liko pačios organizacijos rankose, praradus pagrindinę lietuvių bylos advokatę. Maža to, darbų pradžių pristabdė 1919 m. vasarą pasklidusi žinia, kad rengti misiją ketinanti JMKA planuoja išsiųsti į Lietuvą Lenkijoje dirbančią komisiją. Tai paskatino greitą lietuvių valdžios atsaką. JMKA

⁹¹ FISCHER-TINÉ, Harald; HUEBNER, Stefan; TYRELL, Ian (eds.). *Spreading Protestant Modernity: Global Perspectives on the Social Work of the YMCA and YWCA (c. 1889–1970)*. Honolulu: University of Hawaii Press, 2020.

⁹² SZYMCZAK, Robert. An Act of Devotion: The Polish Grey Samaritans and the American Relief Effort in Poland, 1919–1921. *Polish American Studies*, 1986, Vol. 43, 1, p. 13–36.

⁹³ 1919-05-30 Mary L. Benton ataskaita. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 456, l. 1–5.

⁹⁴ 1919-05-28 L. Gozdawos laiškas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 61, l. 11.

⁹⁵ 1919-03-27 Lillian Stull laiškas Sarah Lyon. *Smith College Library* (Northampton, Mass., JAV, SCL), Baltic States, 1919–1938, Box 1, Reel 48, Microdex 5 (lapai nesunumeruoti).

⁹⁶ Lauros Gozdawos diplomatinis pasas [1919 m.]. LCVA, f. 656, ap. 1, b. 734, l. 3.

Užsienio skyriaus sekretorei Saharai Lyon adresuotame laiške Lietuvos pasiuntinybės JAV sekretorius Matas Vinikas atmetė tokią galimybę, pabrėždamas, jog „Lietuvos vyriausybė į tai nepalankiai žiūrėtų. Mes esame kare su Lenkija, o toks Lenkijoje esančios komisijos svečiavimasis Lietuvoje būtų rimtų nesusipratimų tarp JMKA ir mūsų žmonių priešastimi“. Jų vietoje Vinikas pasiūlė atsiųsti Benton arba Gozdawą.⁹⁷ Nors Lyon iš karto sutiko dalinai patenkinti lietuvių prašymą ir atšaukė komisijos vizitą⁹⁸, numatytasis vizitas įvyko tik kitais metais, kai šalį aplankė Ruth M. Woodsmall. Jos nuomonė apie misijos naudą iš esmės nesiskyrė nuo Benton. Misija turėjusi būti edukacinio ir rekreacinio pobūdžio. Tokiu tikslu buvo numatyta Kaune įkurti centrą, kuriame būtų parengtos higienos, anglų kalbos ir verslo pamokos bei laisvalaikio veiklos jaunimui. Susitarta atsiųsti ir socialinių darbuotoją, padėsiantį pertvarkant vaikų namus.⁹⁹ Suma, kurią Woodsmall laikė galima skirti šiai misijai, visgi buvo penkis kartus mažesnė už Gozdawos paprašytą ir tesiekė 20 000 dolerių.¹⁰⁰ Tačiau dėl nežinomų priežasčių visi planai taip ir liko neįgyvendinti.

Papildomos humanitarinės pagalbos paieškų nepalengvino ir LRK padėtis. Įsteigtos 1919 m. sausį organizacijos pirmieji žingsniai pokario verpetuose pasirodė itin sudėtingi. Lėšų stygiaus ir logistinių spragų sukelti sunkumai dar labiau sustiprino LRK statusą. Lietuvai dar vis laukiant pripažinimo *de jure*, LRK negalėjo būti priimta į TRKK, todėl ir bendradarbiavimas su tarptautinėmis organizacijomis galėjo vykti tik neformaliai.¹⁰¹ Taigi, ryšiai su tarptautinio lygio užsienio humanitariniais veikėjais pasitarnavo LRK tiek siekiant gauti pagalbos, tiek kaip priemonė pažindinant juos su Lietuvos politiniais siekiais bei spartinant pripažinimo *de jure* procesą.¹⁰² Gozdawos paskyrimas LRK atstove Amerikoje turėjo padėti siekiant abiejų tikslų. Tačiau tikėtų rezultatų nesulaukta. Atvykusios į Ameriką Gozdawos planus suardė liberaliojo ir katalikiškojo išėivijos sparnų tarpusavio priešiškus.¹⁰³ Konstatuodama, kad dialogui nėra erdvės, Gozdawa perėmė veiklą į savo rankas. Siekdama įveikti indiferentiškumą Lietuvos atžvilgiu ir mobilizuoti gyventojus aukoti lėšas humanitariniam darbui, iki vėlyvo 1920 m. pavasario ji surengė 35 konferencijas Lietuvos padėties klausimui aptarti, skaitė paskaitas apie šalies socialinį, politinį ir kultūrinį gyvenimą 9 JAV universitetuose ir pakartotinai siekė paramos ne vienoje valstybinėje įstaigoje. Vis dėlto surinkta suma liko nedidelė.¹⁰⁴

Siekiant rasti naujų rėmėjų, 1920 m. LRK veikla užsienyje suintensyvėjo. Ypač sėkmingas bendradarbiavimas užsimezgė su Skandinavija. Gegužės mėn. LRK kreipėsi

⁹⁷ 1919-08-13 M. Viniko laiškas S. Lyon. SCL, Baltic States, 1919-1938, Box 1, Reel 48, Microdex 5 (lapai nesunumeruoti).

⁹⁸ 1919-08-26 S. Lyono laiškas M. Vinikui. *Ibid.*

⁹⁹ Ruth M. Woodsmall, Outline of investigation on Kovno [1920]. *Ibid.*

¹⁰⁰ 1920-07-12 Ruth Woodsmall ataskaita. *Ibid.*

¹⁰¹ 1919-02-15 TRKK laiškas Steponaičiui. LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 3, l. 20.

¹⁰² 1920-01-24 ARK memorandumas ARK. LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 4, l. 64.

¹⁰³ 1919-08-16 L. Gozdawos laiškas Lietuvos diplomatinei misijai. LVCA, f. 656, ap. 1, b. 587, l. 1.

¹⁰⁴ 1920-05-29 L. Gozdawos laiškas. LCVA, f. 656, ap. 1, b. 734, l. 55,

į neseniai įsikūrusią švedų draugiją „Gelbėkit vaikus“ (*Rädda Barnen*) – kuri jau buvo įsitraukusi į pagalbą akciją Estijoje ir Latvijoje – su prašymu praplėsti savo veiklą ir į Lietuvą.¹⁰⁵ 1921 m. pradžioje ši organizacija sykiu su Švedijos Raudonuoju Kryžiumi ir Pagalbos Baltijos šalims komitetu (*Komitet for Hjälp till de Baltiska Länderna*) jau teikė pagalbą apie 17 000 vaikų.¹⁰⁶ Švedijai vilkinant Lietuvos pripažinimą *de jure* ir diplomatiniais santykiams su Lietuva išgyvenant ypač įtemptą laikotarpį¹⁰⁷, humanitarinė pagalba pavirto Švedijos kairuoliškųjų visuomenės sluoksnių palaikoma atsvara politikai. Turbūt neatsitiktinai tiek „Gelbėkit vaikus“, tiek komitete pirmaeilę poziciją užėmė Anna Lindhagen. Arši moterų balsavimo teisių gynėja ir socialdemokratė, ji buvo Stokholmo mero, pacifizmo skleidėjo ir Švedijos parlamento nario Carlo Lindhageno sesuo. XX a. pradžioje, karo metais ir pokariu Carlas Lindhagenas ne kartą oficialiai išreiškė palaikymą lietuviams. 1915 m. aktyviai prisidėjo įkuriant ir palaikant Pagalbos Lietuvai komitetą (*Hjälpkommitten för Litauen*), surinkusį ir perdavusį Lietuvai nemažą piniginę paramą. Šiame komitete aktyviai darbavosi ir Anna Lindhagen, kuri 1916–1917 m. surengė pavergtų tautų (tautybių) palaikymo mitingus Švedijoje, kurių metu nemažai dėmesio buvo skiriama ir Lietuvai.¹⁰⁸ Skirtingai nuo kitų humanitarinių organizacijų, nevengusių tiesioginių santykių su Lietuvos vyriausybe, abi švedų organizacijos savo pagalbą teikė dviem kanalais – per LRK ir kairuoliškąją Lietuvių moterų globos komitetą. Pirmasis suteikė pagalbą oficialius rėmus, o antrasis reiškė ideologinį įsipareigojimą teikti pagalbą, intervenciją suvokdamas kaip alternatyvą oficialiam švedų politikos kursui.

Į papildomas humanitarinės pagalbos paieškas taip pat įsijungė Jurgis Savickis, ėmėsis organizuoti lėšų rinkimo akcijas Danijoje¹⁰⁹, nors vis dėlto tarppartiniai nesutarimai šioje šalyje užvilkino pagalbos komiteto įkūrimą iki 1921 m. vasario¹¹⁰. Pagalbos ranką ištiesė ir popiežius Benediktas XV, kurio surinkti pinigai į Lietuvą atkeliavo tarpininkaujant nuncijui Lenkijoje Achille Ratti.¹¹¹

Naujų vilčių suteikė ir tarptautinės organizacijos. Joms įgyjant naujos svarbos pokario tarptautiniuose santykiuose, tokie ryšiai galėjo duoti LRK daug daugiau nei vien lėšų. Nuolat palaikomi ryšiai su tarptautinėmis organizacijomis paspartino LRK, kaip Lietuvos humanitarinės pagalbos koordinatoriaus, statuso įsitvirtinimą tiek šalyje, tiek užsienyje. Apie LRK aktyvumą tarptautinėje humanitarinės pagalbos arenoje liudija 1920 m. vasario mėn. įvykusio pirmojo nuo karo nukentėjusių šalių kongreso

¹⁰⁵ 1920-05-05 LRK laiškas švedų draugijai „Gelbėkit vaikus“. LCVA, f. 1734, a.p. 1, b. 11, l. 58.

¹⁰⁶ 1921-02-17 Suzanne Ferrière ataskaita. AEG, Archives privées 92.33.63, T Ri 68-2 (lapai nesunumeruoti).

¹⁰⁷ MOTUZAS, Remigijus. *Lietuvos diplomatinis atstovavimas Švedijoje*. Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 75–114.

¹⁰⁸ PIVORAS, Saulius. Juozas Gabrys, Karlas Lindhagenas ir lietuvių–švedų ryšiai XX a. pradžioje. *Istorija: mokslo darbai*, 2009, t. 74, p. 23–32.

¹⁰⁹ 1920-11-30 J. Savickio telegrama. LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 13, l. 27; 1920-12-28 J. Savickio laiškas. LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 32, l. 203.

¹¹⁰ 1921-02-13 J. Savickio laiškas D. Sleževičienei. LCVA, f. 1063, ap. 1, b. 9, l. 93.

¹¹¹ 23-sis TGVS posėdis (1920-11-25). AEG, Archives privées 92.1.1, T Ri 65-3, l. 19.592.

protokolai. Jo metu, aptarus papildomos pagalbos skurstantiems Baltijos šalių vaikams klausimą, įvairių tarptautinių humanitarinių organizacijų delegatų sudarytos Baltijos šalių komisijos pirmininkas pasiūlė įkurti bendrą visam regionui šelpimo centrą Kaune, bendradarbiaujant su LRK.¹¹² Vis dėlto projektas nebuvo įgyvendintas. Vos po keleto mėnesių, skaitydamas kalbą RKDL pirmajame kongrese, LRK atstovas Antanas Steponaitis oficialiai prašė asamblėjos atsižvelgti į Lietuvos ir kitų Baltijos šalių pagalbos šauksmą.¹¹³ Tačiau ir jo prašymas sėkmės neatnešė. Keliais mėnesiais vėliau RKDL pranešė negalėsianti siųsti savo pagalbos į Lietuvą dėl lėšų stygiaus.¹¹⁴

Nuo šelpimo iki reabilitacijos: Amerikos Raudonasis Kryžius ir ledi Murielės Paget misija (1921–1922 m.)

Didesnių rezultatų LRK pastangos davė tik 1921 m., veikiant išvien su kitais viešaisiais veikėjais. 1920 m. britų „Gelbėkit vaikus“ fondas (*Save the Children Fund*) buvo pradėjęs bendradarbiauti su anglų humanitarine veikėja Muriele Paget. Jau įsitraukusi į tarptautinę šelpimo akciją anglų ligoninėje Petrograde per karą, 1919 m. Paget buvo įsteigusi Rusijos moterų ir vaikų šelpimo fondą (*Women and Children of Russia Relief Fund*) ligoninės Kryme finansavimo tikslais.¹¹⁵ Paget taip pat kelis mėnesius administravo anglų ir čekų Šelpimo fondo (*Anglo-Czech Relief Fund*) lėšas Slovakijoje, o 1920 m. pradžioje visa šelpimo našta buvo perduota tuo tikslu jos įkurtai privačiai organizacijai – ledi Murielės Paget misijai Čekoslovakijoje (*Lady Muriel Paget Mission to Czecho-Slovakia*).¹¹⁶ Idėja praplėsti misijos veiklos lauką į Baltijos šalis subrendo 1919 m. pabaigoje, tai atvirai paskatinus britų misijos Baltijos šalyse vadovui plk. Stephenui Tallentsui.¹¹⁷

Iš pradžių Lietuva liko už Paget misijos veikimo lauko ribų. Pirmieji ryšiai tarp Paget ir Lietuvos užsimezgė tik 1921 m. vasarą: Lietuvos vyriausybei ir britų atstovui Baltijos šalyse Wiltonui paprašius, savo kelionės į Baltijos šalis metu Paget sutiko apsilankyti ir Kaune. Pabrėžusi, kad misija aplenkė Lietuvą vien dėl to, kad Lietuvoje bendra socioekonominė situacija buvusi ne tokia kritinė nei kaimyninėse Latvijoje ir Estijoje, ji sutiko nusiųsti į Kauno LRK ligoninę dvi medicinos slaugytojas, galinčias konsultuoti pagalbinių medicinos personalą pediatrijos ir naujagimių mirtingumo mažinimo

¹¹² Congrès des Oeuvres de Secours aux enfants des pays éprouvés par la guerre, 3-oji sesija (1920-02-27). *Ibid.*, l. 18–19.

¹¹³ 1920-03-10 A. Steponaičio raportas, skaitytame RKDL I-ame kongrese. LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 13, l. 60.

¹¹⁴ 1920-06-10 RKDL laiškas LRK. *Ibid.*, l. 56.

¹¹⁵ BLUNT, Wilfrid. *Lady Muriel: Lady Muriel Paget, her Husband, and her Philanthropic Work in Central and Eastern Europe*. London: Methuen & Co., 1962.

¹¹⁶ Anglų-čekų Šelpimo fondo laiškas [1920 m. sausis?]. *University of Birmingham, Cadbury Research Library* (Birmingham, Jungtinė Karalystė, UB CRL), EJ 90 (lapai nesunumeruoti).

¹¹⁷ M. Paget Misija, 1920 m. kovo – 1921 m. kovo laikotarpio Darbo ataskaita. AEG, Archives privées 92.12.1, T Ri 67-3 (lapai nesunumeruoti).

klausimais. Tiesa, archyvinė medžiaga leidžia atpažinti tam tikrą Paget nepasitenkinimą misijos atšakos Lietuvoje atsiradimu. Nors ji pripažino poreikį stiprinti vaikų sveikatos apsaugos ir ligų prevencijos sritis, vis dėlto darbas Lietuvoje labiausiai pasirodė kaip bandymas nenuvilti Wiltono ir apsaugoti organizacijos reputaciją užkertant kelią bet kuriai galimai kritikai, kad Lietuva buvo aplenkta.¹¹⁸ Nepaisant jau vien Paget nusistatymo, dar keletą mėnesių bendradarbiavimas išliko ketinimų stadijoje.

Papildomos lėšų paieškos 1921 m. vasarą vėlgi davė tik nedidelių rezultatų. Tarptautinės „Gelbėkit vaikus“ sąjungos (*International Save the Children Union, TGVS*)¹¹⁹ kongreso Stokholme (1921 m. rugsėjo 22–26 d.) proga LRK atstovė Aldona Prūsaitė kartu su atstovais iš Latvijos ir Estijos Raudonojo Kryžiaus draugijų įteikė finansinės pagalbos prašymą pačiai organizacijai. Per vieną iš TGVS narių – britų „Gelbėkit vaikus“ fondą – gruodžio mėn. Kauną pasiekė kukli 250 svarų parama.¹²⁰ Pusė sumos buvo išdalyta Kaune veikiančioms vaikų šelpimo organizacijoms, kita pusė – panaudota sukuriant pirmąją Kaune sterilaus pieno virtuvę skurstantiems vaikams.¹²¹ Su „Gelbėkit vaikus“ užmegzti ryšiai visgi davė ir netiesioginių išdavų. Tarpininkaujant britų organizacijai, kuri buvo pagrindinė Paget misijos rėmėja, santykiai su Paget buvo atnaujinti vos keletą savaičių vėliau. Spalio mėn. LRK ir Paget sutarė pradėti misiją Lietuvoje 1922 m. sausio 31 d. Misijos darbas užsitęsė 10 mėnesių.¹²²

Iš pradžių Paget misija Latvijoje ir Estijoje buvo sutelkusi savo jėgas į medicininę pagalbą vaikams. Gerėjant bendrai sanitarinei situacijai, Paget ėmė svarstyti galimybę pertvarkyti misijos tikslus. Latvijos vyriausybei paprašius pratęsti misijos darbą šalyje ir susitelkti į vaikų ligų prevenciją¹²³, Paget pasiryžo vienodai perorientuoti visą savo veiklą ne tik Latvijoje, bet ir Estijoje.¹²⁴ Pasikeitusią veiklos schemą, taip pat apėmusią Motinos ir vaiko klinikų bei pieno virtuvių steigimą, švietėjišką veiklą ir vietinių medicinos slaugytojų apmokymus, įgalino TGVS finansinė parama.¹²⁵ Pirmasis Vaikų ir moterų sveikatos centras buvo atidarytas Dvinske (Daugpilyje) 1921 m. vasarį.¹²⁶

Sprendimas sutelkti dėmesį į prevenciją visgi neliko Paget misijos prerogatyva. Mažėjant skubiosios pagalbos poreikiui, 1921 m. pavasarį ARK taip pat pradėjo persiorientuoti į kūdikių ir ikimokyklinio amžiaus vaikų sveikatos apsaugą ir prevenciją bei

¹¹⁸ 1921-07-05 M. Paget laiškas Goldeniui. UB CRL, EJ 73 (lapai nesunumeruoti).

¹¹⁹ 1921-09-16 TGVS laiškas. LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 27, l. 20. Sukurta 1920 m. pradžioje britų „Gelbėkit vaikus“ fondo ir švedų „Gelbėkit vaikus“ pastangomis, TGVS siekė apjungti visas vaikų apsauga ir gelbėjimu užsiimančias draugijas, platinti vaikų teisių idėją ir paremti pasidalinimą patirtimis, geromis praktikomis. Plg. DROUX, Joëlle. L'internationalisation de la protection de l'enfance: acteurs, concurrences et projets transnationaux (1900–1925). *Critique Internationale*, 2011, Nr. 52, p. 17–33.

¹²⁰ 1921-12-08 A. MacKenzie laiškas. LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 27, l. 7.

¹²¹ 1922-02-24 R. Šliūpo laiškas A. MacKenzie. UB CRL, EJ 74 (lapai nesunumeruoti).

¹²² 1921-10-12 LRK laiškas. LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 27, l. 187.

¹²³ M. Paget, Preliminary Report on Conditions, Relief Work and Requirements [1921 m. sausis]. UB CRL, EJ 73 (lapai nesunumeruoti).

¹²⁴ 1921-03-16 L. Websterio laiškas E. Jebb. *Ibid.*

¹²⁵ M. Paget, Preliminary Report on Conditions, Relief Work and Requirements. *Ibid.*

¹²⁶ 1921-07-05 M. Paget laiškas Goldeniui. *Ibid.*

vietinių slaugytojų rengimą. Pravesti mokymus buvo pakviestos kelios profesionalios medicinos seserys iš Amerikos, o keletui socialinių darbuotojų teko pareiga stebėti bendrą socioekonominę aptarnaujamų vaikų aplinką ir patarti, kaip pagerinti jų gyvenimo sąlygas. Pirmiausia amerikiečiai išplėtė savo veiklą įrengdami vaikų sveikatos patikros punktus APA valgyklose keliuose didesniuose Latvijos ir Estijos miestuose, kur dvi valandas per dieną, tris kartus per savaitę gydytojas budėjo kartu su medicinos seserimis. Šioms taip pat buvo paskirta lankyti vaikus jų namuose.¹²⁷ Nors po apsilankymo Latvijoje ir Estijoje ARK vadovybės atstovas Homeris C. Folksas paragino Ryaną ir toliau vystyti taikomą schemą visose trijose Baltijos šalyse¹²⁸ bei pritarė idėjai surengti viešus slaugymo kursus¹²⁹, Ryanas išreiškė ne vieną abejonę, ar tokia jo kolegijos idėja išties verta kliautis. Nors Ryanas į veiklos arealą taip pat ketino įtraukti daugiau Latvijos bei Estijos miestų, įsteigti apie 100 apžiūros punktų ir organizuoti higienos kursus, kur kas mažiau palankiai jis vertino galimybes praplėsti darbą Lietuvoje. Jo abejones ir vėl kurstė politiniai apmąstymai. Viena vertus, esą APA Lietuvoje turinti pernelyg glaudžių ryšių su vyriausybe (!), o ARK nepageidauja, kad jos veikimas būtų šitaip priklausomas nuo valdžios sprendimų. Antra vertus, nors norėta tinkamai išvystyti sanitarinio švietimo veiklą Lietuvoje, šalyje buvo pastebėtas itin žemas medicinos ir sanitarijos mokslų lygis.¹³⁰ Nepaisant to, numatyta, kad iki liepos galo Lietuvoje ims veikti apie 20 apžiūros punktų.¹³¹ Iš tikrųjų, mūsų turimomis žiniomis, jų buvo atidaryta 11, iš jų 7 – Kaune.¹³² Amerikiečiai padengė visas personalo ir medikamentų išlaidas.¹³³ Maža to, ARK vykdė edukacinę programą medicinos slaugytojoms, kurios mastas visgi liko žymiai kuklesnis nei Latvijoje ir Estijoje.¹³⁴ Be šalyje vykdomos veiklos, vienai lietuvei medicinos seseriai buvo suteikta galimybė lankyti slaugymo kursą Londono Bedfordo kolegijoje 1921–1922 akad. m.¹³⁵ 1922 m. gegužę ARK įsteigė dvi stipendijas slaugytojoms, besirūpinančioms vaikų ir motinų sveikata, kad abi galėtų dalyvauti šios srities kursuose Tartu universitete.¹³⁶

Panašių abejonių dėl darbo praplėtimo Lietuvoje kilo 1921–1922 m. žiemą, kai, siekiant sustiprinti motinų ir vaikų sveikatos apsaugos programą, subrendo idėja

¹²⁷ 1921-05-23 H. C. Folks, Report on Visit to the Baltic States. HI, ANRCR, Box 180, Folder 5 (lapai nesunumeruoti).

¹²⁸ 1921-05-15 H. C. Folks laiškas E. W. Ryanui. *Ibid.*

¹²⁹ 1921-05-24 H. C. Folks laiškas E. W. Ryanui. *Ibid.*

¹³⁰ 1921-05-18 E. W. Ryano laiškas H. C. Folksui. *Ibid.*

¹³¹ 1921-07-16 E. W. Ryano laiškas A. Ross Hillui. HI, ANRCR, Box 180, Folder 6 (lapai nesunumeruoti).

¹³² „ARK dovanos įteiktos Sveikatos Departamento įstaigoms (referatas)“ (1922-07-24). LCVA, f. 380, ap. 1, b. 42, l. 3.

¹³³ 1921-10 – 1922-06 ARK vaikų ambulatorijų veikimo ataskaitos. *Ibid.*, l. 27.

¹³⁴ M. C. Balfour, „Report on a Popular Health Instruction Program for the Baltic States“ (1921-11-11). HI, League of Red Cross Societies Miscellaneous records, 1919-1922, Box 2, Folder 18 (lapai nesunumeruoti).

¹³⁵ 1921-09-06 RKDL laiškas LRK. LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 27, l. 44–45.

¹³⁶ „ARK dovanos įteiktos Sveikatos Departamento įstaigoms (referatas)“ (1922-07-24). LCVA, f. 380, ap. 1, b. 42, l. 3.

įkurti keletą Motinos ir vaiko sveikatos centrų. Baigiantis APA misijai Baltijos šalyse, centrams teko ne tik tęsti kovą su vaikų ligomis ir sistematizuoti nėščiąjų ir motinų apžiūrų bei konsultavimo veiklas, bet ir parengti tinkamas sąlygas sklandžiai perduoti darbą vietinei valdžiai, kai ARK užbaigs savo misiją. Vienbalsiai sutarus dėl steigimo Latvijoje ir Estijoje, jų atidarymas Lietuvoje vėl sukėlė abejonų. Ryanas pastebėjo, kad neramūs santykiai su Lenkija galimai bus sukėlę pavojų ir tinkamam paties centro funkcionavimui. Visgi didelis vietinių gyventojų entuziazmas dėl ARK veiklos ir nepaprastai aukštas kūdikių mirtingumas įtikino apmąstyti klinikos steigimo Kaune galimybes „[...] po Naujųjų metų, jeigu situacija bus ramesnė“¹³⁷. Klinika buvo atidaryta, tačiau jos veiklos apimtis toli gražu neprilygo veiklai, vykdomai kaimyninėse šalyse.¹³⁸

Laikinojoje sostinėje, čia įsikūrus Paget misijai, ši vadovavosi ta pačia schema, kuria jau anksčiau pradėta vadovautis Latvijoje ir Estijoje, – buvo atidarytas vienas Vaikų ir moterų sveikatos centras. Visoje scheme atsispindėjo jau nuo XIX a. pabaigos Europoje pasklidęs Féchamp modelis.¹³⁹ Nuo pat pradžių dėmesys buvo skiriamas tiek vaikų, tiek nėščiąjų ikigimdyminei priežiūrai. Klinikoje kūdikiai ir vaikai buvo registruojami ir matuojami. Kasdien, nuo pirmadienio iki šeštadienio, būdintis gydytojas dvi valandas skirdavo registruotų vaikų nemokamoms apžiūroms bei motinų ir nėščiąjų konsultacijoms. Konsultacijas taip pat teikė medicinos seserys, registruotas moteris aplankydavusios ir namuose. Be to, mieste veikė trys pieno virtuvės, kur klinikoje registruoti vaikai (iš tikrųjų sergantys džiova ir rachitu), paskyrus gydytojui, galėjo nemokamai gauti sterilizuoto pieno ir pieno mišinių. Iki spalio mėn. šviežio pieno tiekimą apmokėjo britų „Gelbėkit vaikus“ fondas. Kitus du mėnesius visa našta krito Paget misijai – buvo sumažintas gavėjų skaičius, o šviežias pienas pakeistas pieno miltelių preparatais. Iš viso bendras tiekto pieno kiekis viršijo 33 000 litrų.¹⁴⁰ Verta atkreipti dėmesį, kad misijos personalo vykdomą švietėjišką veiklą Paget laikė pirmosios svarbos pareiga. Viena vertus, siekiant užtikrinti diegiamų praktikų tęstinumą, tiek bendrosios paskaitos, tiek paskaitos apie motinos ir vaiko higieną buvo skaitomos trims vietos slaugytojoms. Maža to, paskaitos vaiko ir moters higienos temomis buvo skaitomos ir besilaukiančioms motinoms bei mokyklinio amžiaus mergaitėms.¹⁴¹ Misijos veikla pasirodė patenkina- ma. Per dešimt misijos darbo mėnesių buvo užregistruoti 1 192 žmonės (iš jų – 777 kūdikiai), atlikta beveik 4 000 apžiūrų, paskaitas išklausė 1 166 moterys (iš jų – 966 nuo 10 iki 15 metų amžiaus).¹⁴²

¹³⁷ 1921-12-05, J. H. M. Knoxo laiškas E. W. Ryanui. HI, ANRCR, Box 180, Folder 6 (lapai nesunumeruoti).

¹³⁸ M. C. Balfour, Report on a Popular Health Instruction Program for the Baltic States (1921-11-11). HI, League of Red Cross Societies Miscellaneous records, 1919-1922, Box 2, Folder 18 (lapai nesunumeruoti).

¹³⁹ LEVERT, Florence. L'«élevage» des bébés à Fécamp (1894-1928). *Ethnologie française*, 2009, T. 39, 1, p. 141–149.

¹⁴⁰ Kovno Maternity and Child Welfare Clinic [1922 m. gruodis]. KRVA, f. 64, p. 1, b. 71, l. 10–13.

¹⁴¹ 1922-09-26 Dorothy Clarke ataskaita. UB CRL, EJ 70 (lapai nesunumeruoti).

¹⁴² Kovno Maternity and Child Welfare Clinic. KRVA, f. 64, ap. 1, b. 71, l. 11a.

Nors prevencijos srityje ARK ir Paget misijos darbo gairės buvo gana panašios, šių tarptautinių organizacijų tarpusavio bendradarbiavimas taip ir liko ketinimų stadijoje. Dar savo darbo Latvijoje ir Estijoje pradžioje Paget buvo pajutusi poreikį suformuoti bendrą platformą su visais vietiniais ir užsienio humanitariniais veikėjais. Veiklų koordinavimas buvo suvoktas ne tik kaip būdas racionalizuoti teikiamą pagalbą ir išvengti „dubliavimų“ įgyvendinant šelpimo bei prevencijos darbus, bet ir, kiek įmanoma, sumažinti veiklos išlaidas, itin apsunkinusias kiekvieną organizaciją ir ypač – mažesnės reikšmės nevyriausybinis veikėjus.¹⁴³ Tačiau skirtingos veikėjų politinės tapatybės ir paskirų asmenų ambicijos užkirto kelią bet kokiam rimtesniam kooperavimuisi. Paget planuojant praplėsti savo darbą Lietuvoje, ARK atstovai neslėpė pasitikėjimo britės vadovaujama misija – skatino savo darbuotojus bendradarbiauti su ja ir bet kuriomis kitomis organizacijomis, užsiimančiomis vaikų sveikatos apsauga.¹⁴⁴ Tačiau vadovybės norus dar kartą persvėrė Ryano skepticizmas. Jo nuostatomis šiuo klausimu įtaką padarė tiek kultūriniai, tiek politiniai veiksniai. Nuo pat veiklos Baltijos šalyse pradžios Ryanas gana griežtai pasisakydavo prieš moterų dalyvavimą pagalbos teikimo operacijose. Jo supratimu, itin prastos sanitarinės ir gyvenimo sąlygos, prasta žmonių moralinė būseną ir nestabili politinė situacija daro moterų buvimą nepageidautiną.¹⁴⁵ Maža to, Ryanas pasisakė už ypač atsargią komunikaciją su Paget dėl jos tariamų santykių su britų specialiosiomis tarnybomis. Jo priešišką poziciją dar labiau sustiprino APA inspektoriaus Europoje išsakytos mintys, kad Paget naudojasi APA teikiamu maistu „britų propagandos tikslais“¹⁴⁶. Tiesa, toks jo nusistatymas prieš Paget misiją nebuvo tik išimtis: savo glaustame susirašinėjime su ARK vadovybe Ryanas ne kartą užsiminė, kad po humanitarinės pagalbos priedanga britai vykdančios politinę veiklą.¹⁴⁷ Tokia pozicija atspindėjo bendrą nepasitikėjimą britų veikla Pabaltijyje ir Lietuvoje.¹⁴⁸ Kitaip tariant, ne tiek ARK, kiek jo įgaliojimas Baltijos šalyse Ryanas ir jo asmeniniai įsitikinimai sudarė pagrindines kliūtis kooperuotis su kitais humanitariniais veikėjais Lietuvoje ir visame Baltijos regione.

Susiklosčius tokiai situacijai, būdų pratęsti tarptautinių organizacijų darbą Lietuvoje po 1922 m. lietuviams teko ieškoti kreipiantis į kiekvieną veikėją atskirai. Visgi paieškos rezultatų nedavė. Nesėkmingi pasirodė Jono Balučio ir Lietuvos atstovų bandymai tiek mobilizuoti JAV lietuvių išeiviją, kad ši surinktų aukas tėvynės labui, tiek išgauti iš ARK sutikimą atsiųsti naujų prekių.¹⁴⁹ Gavusi LRK sekretoriaus Roko Šliūpo prašymą pratęsti

¹⁴³ Plg. GRIFFANTE, Andrea. Child Rehabilitation and Humanitarian Conflicts: The Lady Muriel Paget's Mission to the Baltic States (1920-1922). *Ab manuscripto*.

¹⁴⁴ 1921-11-14, J. H. M. Knoxo laiškas A. C. Burnhamui. HI, ANRCR, Box 180, Folder 6 (lapai nesunumeruoti).

¹⁴⁵ Ruth M. Woodsmall, Outline of investigation on Kovno [1920]. SCL, Baltic States, 1919-1938, Box 1, Reel 48, Microdex 5 (puslapiai nesunumeruoti).

¹⁴⁶ 1920-05-25 E. W. Ryano laiškas R. E. Oldsui. HI, ANRCR, Box 179, Folder 5 (lapai nesunumeruoti).

¹⁴⁷ 1920-03-12 E. W. Ryano laiškas H. Morisonui. HI, ANRCR, Box 179, Folder 14 (lapai nesunumeruoti).

¹⁴⁸ SKIRIUS, Juozas. *Op. cit.*, p. 67–68.

¹⁴⁹ 1922-05-09 J. Balučio laiškas LRK valdybai. LCVA, f. 380, ap. 1, b. 42.

misijos veiklą iki 1922–1923 m. žiemos pabaigos¹⁵⁰, Paget nesėkmingai siekė naujo finansavimo¹⁵¹, nors jos dėmesys jau buvo maksimaliai sutelktas į veiklos praplėtimą padedant bado nualintai Volgos baseino populiacijai.¹⁵² Vis dėlto, nors misija pasitraukė, tai nereiškė jos veiklą pabaigos. Steigdama savo misijos padalinius, Paget ypač didelę reikšmę teikė įdiegtų praktikų tęstinumo užtikrinimui misijai išvykus. Paprastai vietinių organizacijų ar valdžios įsipareigojimas perimti misijos įkurtas įstaigas bei veiklas sudarė *condicio sine qua non* Paget veiklai.¹⁵³ Analogišką situaciją matome ir Lietuvoje. Patenkindami Paget prašymą, jos veiklas įsipareigojo perimti vietiniai veikėjai.¹⁵⁴ Kliniką savo žinion perėmė Kauno miesto valdyba. Taip būtent pieno virtuvėms valdyti buvo sukurta nauja organizacija – Pieno lašo draugija, kurios valdymo organuose, be miesto valdybos, turėjo būti atstovaujami LRK, skirtingos miesto etninės grupės ir vyriausybė.¹⁵⁵ Ko gero, siekis institucionalizuoti savo vykdomas veiklas lėmė, kad tarpukario Lietuvoje Paget misija labiau nei ARK buvo pripažįstama vaiko ir motinos sveikatos apsaugos ir ligų prevencijos pradininke Lietuvoje¹⁵⁶, kartkartėmis neišvengiant Paget asmenybės mitologizavimo ir jos humanitarinės veiklos vystymosi iškraipymų.¹⁵⁷ Šlubuojant sveikatos apsaugos sistemos vystymuisi, Motinos ir vaiko centrai plito po Lietuvą LRK ir privačių organizacijų dėka. Nors, palyginti su kitomis Baltijos šalimis, plėtra vis dėlto vyko lėčiau: 1937 m. Lietuvoje tokių centrų skaičius siekė vos 37, o Latvijoje (turbūt dėl didesnio Raudonojo Kryžiaus draugijos išitraukimo) – viršijo 100.¹⁵⁸

Išvados

Skirtingai nuo kitų Vidurio ir Rytų Europos šalių, kur ankstyvuojų pokariu tarptautinės humanitarinės organizacijos pagalbos akcijas inicijuodavo pačios, tarptautinių veikėjų įsitraukimą į veiklą Lietuvoje atkakliai skatino Lietuvos vyriausybė, LRK ir JAV lietuvių išeivija. Nors Lietuva ir buvo įtraukta į humanitarinės pagalbos veikimo lauką, vis dėlto humanitarinė pagalba Lietuvai buvo teikiama be didesnio užsidedimo. Tokią situaciją lėmė skirtingi veiksniai. APA ir ARK – palaikiusių glaudžius ryšius su JAV valdžia ir savo veiklą traktavusių kaip vieną iš būdų kovoti su bolševizmo plėtra – požiūrį

¹⁵⁰ 1922-10-12 R. Šliūpo laiškas M. Paget. UB CRL, EJ 70 (lapai nesunumeruoti).

¹⁵¹ 1922-10-25 „Gelbėkit vaikus“ fondo laiškas C. E. K. Darby. *Ibid.*

¹⁵² 1922-09-04 Liaudies Švietimo komisaro laiškas M. Paget. *Ibid.*

¹⁵³ 1921-11-29 M. Paget laiškas A. Piipui. Eesti Rahvusarhiiv (Tallinn, Estonia), 957.11.981, l. 24-25; 1922-11-06 M. Paget laiškas Goldenui. UB CRL, EJ 70 (lapai nesunumeruoti); 1921-11-30 M. Paget laiškas. UB CRL, EJ 72 (lapai nesunumeruoti).

¹⁵⁴ 1922-11-07 R. Šliūpo laiškas Kauno miesto valdybai. KRVA, f. 64, ap. 1, b. 71, l. 4.

¹⁵⁵ 1923-01-09 Kauno miesto valdybos posėdžio protokolas. *Ibid.*, l. 7.

¹⁵⁶ Plg, pvz., *Lietuvos savivaldybės 1918-1928*. Kaunas, 1928, p. 202–203.

¹⁵⁷ GRINIUS, Kazys. Penkiolikos metų darbai. In *Pieno lašas: 1923–1938*. Kaunas, Pieno lašo draugijos ledinys, 1938, p. 3–8, čia p. 6.

¹⁵⁸ ŽILYTĖ, A. *Socialinis vaikų globojimas Lietuvoje ir kitur*. In *Ibid.*, p. 18–21.

paveikė, visų pirma, tarptautinė politinė situacija. Palyginti su Lenkija, Latvija ir Estija, Lietuva pasižymėjo ne tik ramesne politine, bet ir geresne ekonomine padėtimi. Negana to, prasti Lietuvos santykiai su Lenkija, laikyti pagrindiniu antibolševikinės stovyklos veikėju regione, taip pat nepalengvino bendradarbiavimo su APA ir ARK. Griežtas APA ir ARK pagalbos valdymas, ribotas finansinis prisidėjimas taip pat nepadėjo padidinti lietuvių pasitikėjimo. Paget misijos darbu Lietuvoje įtakos turėjo ribotas organizacijos finansinis pajėgumas. Vis dėlto tai nesutrukdė susiformuoti glaudesniems ryšiams, kuriuos stimuliuavo nuolatinis Paget bendradarbiavimas su vietinėmis institucijomis. Faktinis ARK atsisakymas bendradarbiauti su bet kuria organizacija užkirto kelią efektyvesnei, koordinuotai akcijai su kitais vietiniais ir tarptautinio lygio veikėjais.

Literatūra

1. BALKELIS, Tomas. *The Lithuanian Government and the Return of WWI Refugees to Lithuania, 1918–1924*. In Nick Baron, Peter Gatrell (eds.), *Homelands: War, Population Displacement and Statehood in the East-West Borderlands, 1918–1924*. London: Anthem Press, 2004, p. 74–98.
2. BALKELIS, Tomas. *Lemtingi metai: Lietuva 1914–1923 m. Karas, revoliucija ir tautos gimimas*. Vilnius: Tyto alba, 2019.
3. BARNETT, Michael. *Empire of Humanity: A History of Humanitarianism*. Ithaca: Cornell UP, 2011.
4. BAUGHAN, Emily, FIORI, Juliano. Save the Children, the humanitarian project, and the politics of solidarity: reviving Dorothy Buxton's vision. *Disasters*, 2015, Vol. 39, 2, p. 129–145.
5. BLUNT, Wilfrid. *Lady Muriel: Lady Muriel Paget, her Husband, and her Philanthropic Work in Central and Eastern Europe*. London: Methuen & Co., 1962.
6. CABANES, Bruno. *The Great War and the Origins of Humanitarianism, 1918–1924*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
7. CRETU, Doina Anca. Nationalizing international relief: Romanian responses to American aid for children in the Great War era. *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 2020, Vol. 27, 4, p. 527–547.
8. DEPERCHIN, Annie. The Laws of War. In Jay Winter (ed.), *The Cambridge History of the First World War*, vol. 1: Global War. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
9. DROUX, Joëlle. L'internationalisation de la protection de l'enfance: acteurs, concurrences et projets transnationaux (1900–1925). *Critique Internationale*, 2011, Nr. 52, p. 17–33.
10. FISCHER-TINÉ, Harald; HUEBNER, Stefan; TYRELL, Ian (eds.). *Spreading Protestant Modernity: Global Perspectives on the Social Work of the YMCA and YWCA (c. 1889–1970)*. Honolulu: University of Hawaii Press, 2020.
11. GAIGALAITĖ, Aldona. *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*. Kaunas: Šviesa, 1999.

12. GREEN, Abigail. Humanitarianism in Nineteenth-Century Context: Religious, Gendered, National. *The Historical Journal*, 2014, Vol. 57, 4, p. 1157–1175.
13. GRIFFANTE, Andrea. *Children, Poverty and Nationalism in Lithuania, 1900–1940*. Cham: Palgrave Macmillan, 2019.
14. GRIFFANTE, Andrea. Child Rehabilitation and Humanitarian Conflicts: The Lady Muriel Paget’s Mission to the Baltic States (1920–1922). *Ab manuscripto*.
15. GRUZDIENĖ, Estela. 1919–1922 m. Jungtinių Amerikos Valstijų karinių ir politinių misijų veiklos atspindžiai Kauno miesto savivaldybės dokumentuose. *Kauno istorijos metraštis*, 2009, Vol. 10, p. 47–57.
16. IRWIN, Julia. *Making the World Safe: The American Red Cross and a Nation’s Humanitarian Awakening*. Oxford-New York: Oxford University Press, 2013.
17. JOKUBAUSKAS, Vytautas; SAFRONOVAS, Vasilijus; VITKUS, Hektoras; VAREIKIS, Vygantas. *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2018.
18. JONES, Heather. The Great War: How 1914–18 Changed the Relationship between War and Civilians. *The RUSI Journal*, 2014, Vol. 159, 4, p. 84–91.
19. LEVERT, Florence. L’«élevage» des bébés à Fécamp (1894-1928). *Ethnologie française*, 2009, T. 39, 1, p. 141–149.
20. LITTLE, Branden. An explosion of new endeavours: global humanitarian responses to industrialized warfare in the First World War era. *First World War Studies*, 2014, Vol. 5, 1, p. 1–16.
21. LIULEVIČIUS, Vėjas G. *War land on the Eastern Front*. Cambridge: Cambridge UP, 2000.
22. MAHOOD, Linda. *Feminism and Voluntary Action: Eglantyne Jebb and Save the Children, 1876–1928*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009.
23. MÖLLER, Esther; PAULMANN, Johannes; STORNIG, Katharina. *Gendering Twentieth-Century Humanitarianism: An Introduction*. In MÖLLER, Esther; PAULMANN, Johannes; STORNIG, Katharina (eds.), *Gendering Global Humanitarianism in the Twentieth Century: Practice, Politics and the Power of Representation*. Cham: Palgrave Macmillan, 2020, p. 1–32.
24. MOTUZAS, Remigijus. *Lietuvos diplomatinis atstovavimas Švedijoje*. Vilnius: Versus Aureus, 2011, p. 75–114.
25. PIVORAS, Saulius. Juozas Gabrys, Karlas Lindhagenas ir lietuvių – švedų ryšiai XX a. pradžioje. *Istorija: mokslo darbai*, 2009, t. 74, p. 23–32.
26. PURSEIGLE, Pierre (ed.). *Warfare and Belligerence: Perspectives in First World War Studies*. Boston-Leiden: Brill, 2005.
27. SALVATICI, Silvia. *Nel nome degli altri. Storia dell’umanitarismo internazionale*. Bologna: Il Mulino, 2015.
28. SKIRIUS, Juozas. *Lietuvos užatlantės diplomatija 1918–1929 metais*. Vilnius, 1995.
29. STANIONYTĖ-ZUJIENĖ, Marija G. *Lietuvos Raudonojo kryžiaus draugija 1919–1944 m.* Kaunas: Naujasis lankas, 2010.

30. SZYMCZAK, Robert. An Act of Devotion: The Polish Grey Samaritans and the American Relief Effort in Poland, 1919–1921. *Polish American Studies*, 1986, Vol. 43, 1, p. 13–36.
31. URBŠIENĖ, Marija. *Sveikatos priežiūra vokiečių okupuotoje Lietuvoje Didžiojo karo metu*. Kaunas, 1940, p. 32–33.

Complicated Relationships. International Humanitarian Aid to Lithuania between 1919–1922

Dr. Andrea Griffante

Vytautas Magnus University, Faculty of Political Science and Diplomacy, V. Putvinskio st. 23, LT-44212 Kaunas
E-mail: griphusrex@yahoo.it

Summary

In the early postwar period, Lithuania became a recipient of international humanitarian intervention. The American Relief Administration (ARA), the American Red Cross (ARC) and the Lady Muriel Paget mission (LMPM) represented the main actors engaged in the operations. Prompted by similar motives (rehabilitation practices and prevention of social radicalization), international humanitarians concretely helped the local population cope with the complicated social situation the new-born state was experiencing.

On the one hand, the humanitarians did not share common identities. Irrespective of their different legal status, the ARA and the ARC had had constant strong relations with the US government. Not only had room for intervention to be negotiated within the organizations but political endorsement had to be considered, also. Accordingly, the view of Poland as the main protagonist of the anti-Bolshevik blok constantly influenced the dimensions and timing of aid to Lithuania. Much less influenced by such issues was the LMPM which, as a tiny private organization associated with the British “Save the Children” fund freely operated according to Muriel Paget’s ideological and strategical guidelines.

On the other hand, humanitarian actors could rely on fairly different financial resources. The ARA was initially generously financed through state’s budget. As the organization was transformed into a private one, it nonetheless remained a humanitarian giant. Quite similarly, the ARC acted as a huge private organization relying on a budget which, though fast diminishing, remained hardly imaginable for other humanitarian subjects. The LMPM, on the contrary, remained a relatively tiny organization with constant fundraising problems.

Irrespective of differences, however, their commitment to intervene in the country was neither constant nor firm. Political issues, fund raising difficulties, as well as concurrence among humanitarians and unstable relations with the Lithuanian State's authorities conditioned and limited the overall effectiveness of interventions.

Gauta / Received 2021 06 08
Priimta / Accepted 2021 12 20